

A photograph of two bison standing in a grassy field with trees in the background, illuminated by the warm light of a sunset or sunrise. The bison are facing forward, and the background is slightly hazy.

JAARGANG 20 • NUMMER 2 • ZOMER 2009

ZOOGDIER

Wisenten in het Kraansvlak

Eekhoorn heeft X-factor

Vlaamse boommarters

Kleine zoogdieren rond veehouderijen

Inhoud

ZOOGDIER is het populair-wetenschappelijk kwartaaltijdschrift van de Zoogdierverseniging (Nederland) en de Zoogdierenwerkgroep en de Vleermuizenwerkgroep van Natuurpunt (Vlaanderen).

Op de voorpagina: wisent, gefotografeerd door Leo Linnartz, ARK Natuurontwikkeling

Aanwijzingen voor auteurs

- Concept artikelen en andere kopij sturen naar: redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl
- Deadlines voor insturen artikelen zijn: 1 juli, 1 oktober, 1 januari, 1 april.
- De redactie kan hulp bieden bij het schrijven van artikelen.
- De redactie behoudt zich het recht voor artikelen te redigeren of te weigeren.
- Nadere aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie.

Lidmaatschap Zoogdierverseniging en abonnement Natuurpunt Lidmaatschap van de Zoogdierverseniging met alleen de ontvangst van Zoogdier kost 18 euro per jaar. Lidmaatschap met daarnaast het wetenschappelijke tijdschrift Lutra kost 30 euro per jaar. Overmaken op Postbank 203737 of voor België op rekening 000-1486269-35, onder vermelding van het gewenste lidmaatschap. Opzeggen: uitsluitend schriftelijk, vóór 1 december bij het Bureau van de Zoogdierverseniging. Leden van Natuurpunt kunnen zich op Zoogdier abonneren door 10 euro over te maken op 000-1486269-35 onder vermelding van "Zoogdier" en hun lidnummer. Hiermee worden ze lid van de Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep Vlaanderen en krijgen ze een aantal voordelen, zoals korting op activiteiten.

ISSN 0925-1006

Disclaimer De artikelen in Zoogdier geven niet noodzakelijkerwijs de mening van de Zoogdierverseniging of van Natuurpunt weer maar zijn voor rekening van de auteurs.

Redactieadres Redactie Zoogdier, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318, redactie.zoogdier@zoogdierverseniging.nl

Redactie Paul Van Daele, Steve Geelhoed, Froukje Rienks, Jos Teeuwisse (hoofredacteur), Bob Vandendriesche, Goedele Verbeylen, Stefan Vreugdenhil, Joke Winkelman.

Eindredactie Eric van Kaathoven

Medewerkers Dirk Criel, Dick Klees, Rob Koelman, Bastiaan Meerburg, Johannes Regelink, Rollin Verlinde, www.vildaphoto.net

Vormgeving BARD87, 's-Graveland

Losse nummers Zoogdier Losse nummers kosten 6 euro (inclusief porto) en zijn te bestellen via het redactieadres o.v.v. jaargang en nummer.

- | | |
|----|---|
| 3 | Wisenten in het Kraansvlak |
| 7 | Eekhoorn heeft de grootste X-factor |
| 10 | White-Nose Syndrome, ook in Europa? |
| 14 | Vlaamse Boomarter verder op het spoor |
| 18 | Red de egel, red de wereld! |
| 21 | De vergeten school - de Grijze dolfijn in België |
| 24 | Risico's voor voedselveiligheid? |
| 26 | Hyperlink |
| 28 | Forum. Pingers tegen bruinvissen geen wondermiddel! |
| 30 | Waarnemingen |
| 31 | Kort nieuws |
| 35 | Agenda & adressen |
| 36 | Het moment van... |

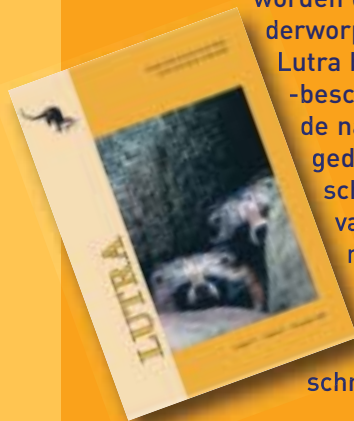
In het kader van het Jaar van de Egel hebben we bij deze Zoogdier een fraaie sticker bijgesloten.



Lutra, voor wie meer diepgang wil

Naast Zoogdier geeft de Zoogdierverseniging het wetenschappelijke tijdschrift Lutra uit. De artikelen in Lutra gaan wat dieper in op de materie en worden door deskundigen eerst aan een kritische blik onderworpen voordat ze gepubliceerd worden. De artikelen in Lutra behandelen alle aspecten van de zoogdierkunde en -bescherming in Europa en soms ook daar buiten, maar de nadruk ligt op artikelen over ecologie, biogeografie, gedrag en morfologie. De meeste artikelen zijn geschreven in het Engels met een Nederlandse samenvatting. Het omgekeerde, Nederlandstalige artikelen met een Engelse samenvatting komen ook voor.

Iedereen kan artikelen voor Lutra aanleveren en de redactie is in hoge mate bereid beginnende wetenschappers, zowel beroeps als amateurs, bij het schrijven te helpen.



Lutra verschijnt twee maal per jaar.

Een los abonnement op Lutra kost €21,- per jaar. Leden van de Zoogdierverseniging krijgen korting. Zij betalen maar €12,- per jaar.

Aanmelden voor een abonnement kan bij het secretariaat van de Zoogdierverseniging (zie colofon hiernaast).



Een achteraanzicht van de wisent stier laat mooi zien dat wisenten relatief smal zijn gebouwd. Foto Doreen Rutgers

Een terugkeer van de koning van het bos?

Wisenten in het Kraansvlak



Sinds 24 april 2007 is Nederland een unieke pilot in de natuurbescherming rijker.

Op die dag werden drie wisenten *Bison bonasus* uitgezet in een omheind deel van het Nationaal Park Zuid-Kennemerland, het Kraansvlak. Een jaar later werden hier nog eens drie dieren aan toegevoegd. Joris Cromsigt en Hubert Kivit zetten de eerste voorlopige resultaten van het ecologisch onderzoek naar de wisenten in het Kraansvlak uiteen.

Joris Cromsigt en Hubert Kivit

In Nederland werd al in de jaren zeventig van de vorige eeuw serieus gesproken over mogelijkheden voor herintroductie van de wisent, met name onder aanvoering van bosecoloog Harm van de Veen. Het uitzetten van Schotse hooglanders op de Imbosch is daar zelfs een direct gevolg van. De hooglanders waren namelijk het alternatief voor de oorspronkelijk in de plannen voorkomende wisent, omdat de wisent te controversieel was. Herintroducties van

wisenten in Nederland zijn sindsdien controversieel gebleven. Eén van de belangrijkste oorzaken hiervoor is waarschijnlijk de onbekendheid met de soort. De veiligheid voor recreanten en terreinbeheerders, de effecten van wisenten op de aanwezige flora en fauna en de reacties van het publiek zijn hierbij belangrijke onzekerheden. De afgelopen decennia hebben laten zien dat praten over deze onzekerheden een herintroductie in Ne-

derland niet veel dichterbij brengt. Dit is de belangrijkste reden waarom een aantal organisaties in 2007 is overgegaan tot een uniek proefproject voor het Nederlandse natuurbeheer: het uitzetten van vrijlevende wisenten in een Nederlands natuurgebied.

Een praktijkproef De pilot is een initiatief van PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Stichting Kritisch Bosbeheer, ARK Natuurontwikkeling, FREE Nature en



Een wisent-koe schilt een kardinaalsmuts in het Kraansvlak. Dit intensief geschilderde individu is een typisch voorbeeld van alle kardinaalsmutsen in het gebied. Foto Doreen Rugers.

Stichting Duinbehoud. Verder nemen verschillende organisaties deel in een begeleidingscommissie om de resultaten op landelijk niveau te laten doorwerken, waaronder Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en de Large Herbivore Foundation. Het voornaamste doel van de zogenaamde Kraansvlak pilot is het uitvoeren van een vijfjarige praktijkproef waarbij wisenten worden uitgezet onder volledig vrijlevende omstandigheden (geen menselijk ingrijpen tenzij strikt noodzakelijk) om te leren van beheertechnische, ecologische en publiekgerelateerde aspecten rond de aanwezigheid van wisenten in een Nederlands natuurgebied. Het is een uitdrukkelijk doel van de pilot om praktijkervaring en kennis te genereren die een daadwerkelijke herintroductie in Nederland dichterbij brengen.

Het project is opgezet in samenwerking met de IUCN Bison Specialist Group en de geïntroduceerde dieren zijn door deze specialist group geselecteerd uit wilde Poolse populaties om de juiste genetische en sociale samenstelling te waarborgen. Uiteindelijk zijn op twee momenten wisenten uitgezet. Op 24 april 2007 zijn de eerste drie individuen uitgezet, twee jonge vrouwtjes uit het Bialowieza-bos (geboren in 2005) en een volwassen stier uit Puszczyna (geboren in 2003). Een jaar later, op 18 maart 2008, werden hieraan drie dieren uit Bialowieza toegevoegd: twee volwassen

vrouwtjes (geboren in 1999 en 2001) en één vrouwelijk kalf (geboren in 2007).

Zenders Sinds de start is de proef begeleid door wetenschappelijk onderzoek van de Community and Conservation Ecology-groep van de Rijksuniversiteit Groningen. Voor dit onderzoek en ter ondersteuning van de dagelijkse beheerpraktijk, zijn vier van de zes dieren voorzien van een GPS-GSM zender. Deze zender bepaalt elk uur de positie van het betreffende dier en zendt deze via het GSM-netwerk naar een centrale server. De server zendt met regelmaat de posities via email naar de onderzoekers. Deze techniek maakt het mogelijk een uniek detailbeeld te krijgen van het ruimtegebruik en activiteitspatroon van de wisenten.

De Kraansvlak pilot biedt ook andere unieke mogelijkheden voor de bestudering van de ecologie van de wisent. Het Kraansvlak vertegenwoordigt namelijk één van de weinige situaties (misschien wel de enige) waar vrijlevende wisenten niet worden bijgevoerd in de winter. Daarnaast biedt het gevarieerde duinlandschap een prachtige mogelijkheid om de wisent te onderzoeken in andere habitattypen dan gesloten bos-systemen. Onderzoek aan de ecologie van de wisent is nog beperkt en wordt daarnaast zeer sterk gedomineerd door studies aan de populatie in Bialowieza. Deze studies geven inzicht in de ecologie van de wi-

Historie van de wisent in Europa

De wisent is het grootste nog levende landzoogdier op het Europese continent en kwam oorspronkelijk voor van Noord-Spanje tot Zuid-Zweden en van Nederland in het westen tot de Kaukasus in het oosten (figuur 1). Het oorspronkelijk voorkomen van de wisent in Nederland is sinds lang een punt van discussie, met name tussen ecologen en paleontologen. De meeste ecologen gaan uit van een oorspronkelijke aanwezigheid van de wisent in Nederland, vanwege het ontbreken van duidelijke barrières met Duitse en Belgische gebieden waar overblijfselen van wisenten gevonden zijn. Sommige paleontologen wijzen er echter op dat er nooit (fossiele) overblijfselen van de wisent in Nederland zijn gevonden. Een recente studie van Drees & Post (2007) lijkt echter voor het eerst fossiel materiaal van de wisent aan te tonen op Nederlands grondgebied, waardoor de oorspronkelijke aanwezigheid van de wisent in Nederland zou worden bevestigd. De wisent verdween echter wel lange tijd geleden uit het Nederlandse landschap. Op zijn minst zo'n duizend jaar geleden, hoewel het exacte moment onbekend is. Rond dezelfde tijd verdween de wisent uit grote delen van West-Europa.

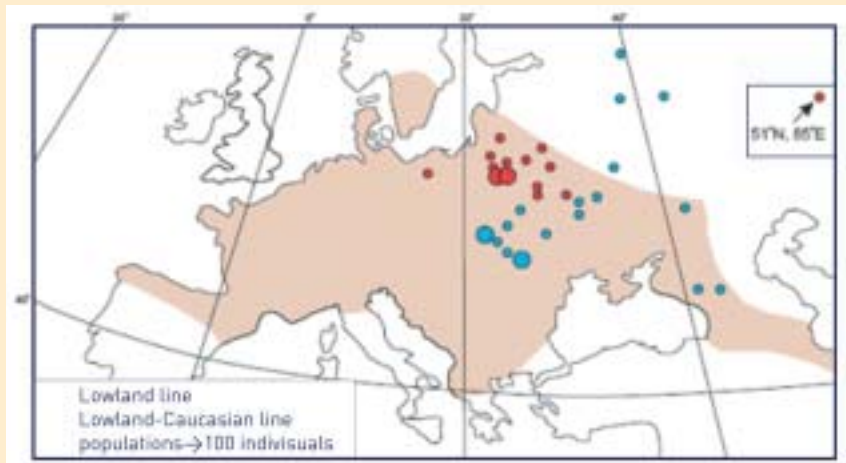
Bescherming van de soort in adellijke jachtreservaten leidde tot een veel langere aanwezigheid van de wisent in de Oost-Europese bossen. Begin twintigste eeuw stierf de wisent echter ook daar uit in het wild: in 1919 in het Bialowieza-bos onder invloed van de Eerste Wereldoorlog, en het laatste individu in 1927 in de Kaukasus. Om de soort voor uitsterven te behoeden werd al in 1923 begonnen met een

fokprogramma in dierentuinen. Dit programma was zeer succesvol en leidde in 1952 tot de eerste herintroducties van vrijlevende wisenten in het Bialowieza-bos. Sinds die tijd zijn vrijlevende wisenten geherintroduceerd in ongeveer dertig gebieden in met name Polen, Wit-Rusland, Rusland en Oekraïne. Al deze wisenten zijn afstammelingen van slechts twaalf founders, waarvan elf uit Bialowieza en één stier uit de Kaukasus.

Als onderdeel van het fokprogramma werd al vroeg besloten om de nakomelingen van de Kaukasus-stier, de zogenaamde laagland-Kaukasische lijn, strikt gescheiden te houden van de andere individuen, de zogenaamde laagland-lijn. Hoewel de eerste fase van herstel van de soort zeer succesvol was ligt de totale wereldpopulatie wisenten sinds eind jaren tachtig van de vorige eeuw stabiel op iets boven de drieduizend dieren, waarvan twee duizend vrijlevend. Hoewel relatief onbekend bij het grote publiek, is de wisent daarmee nog steeds een sterk bedreigde soort. Volgens het IUCN-actieplan voor de wisent moet het aantal vrijlevende dieren minstens zesduizend zijn om de toekomst van de soort in het wild te waarborgen.

Eén reden voor het niet verder toenemen van de aantallen is het aantalsbeheer van bestaande populaties. In het Poolse deel van het Bialowieza-bos wordt bijvoorbeeld elk jaar vijf tot tien procent van de populatie geschoten, waaronder zieke dieren en dieren die voor conflicten met mensen zorgen (bijvoorbeeld door veelvuldig tuinen te bezoeken). Daarnaast wordt het beperken van de impact van wisenten op het bos genoemd als argument voor het populatiebeheer. Daarnaast is er een gebrek aan nieuwe herintroducties. Vrijlevende wisentpopulaties zijn ook slechts verspreid over een beperkt deel van het oorspronkelijke verspreidingsgebied. Met name de verspreiding van de laagland-lijn is erg beperkt en geconcentreerd in Oost-Polen en Wit-Rusland, terwijl deze zestig procent van alle vrijlevende dieren vertegenwoordigt (figuur 1). Bovendien leven ruim zeventienhonderd van deze dieren, een derde van de gehele vrijlevende populatie, op slechts één locatie, namelijk het Bialowieza-bos.

Het lage aantal vrijlevende dieren, de beperkte genetische variatie en vooral de zeer beperkte verspreiding maakt de wisent nog steeds erg gevoelig voor uitsterven in het wild, met name door het gevaar van ziekte-uitbraken en/of ongecontroleerde jacht. In het IUCN-actieplan wordt dan ook gepleit voor verdere herintroducties, met name ook in het westelijk deel van zijn oorspronkelijk verspreidingsgebied om de algehele spreiding van populaties te vergroten.



Figuur 1 Verspreiding van huidige vrijlevende wisentpopulaties; rode punten: populaties van dieren van de laaglandlijn, blauwe punten: populaties van dieren van de laagland-kaukasische lijn. De grote punten zijn populaties van meer dan 100 dieren. Het gekleurde gebied geeft het oorspronkelijke verspreidingsgebied weer van de wisent. De afbeelding is met permissie van de uitgever overgenomen uit het hoofdstuk “European Bison – history of a flagship species” door Z. Pucek verschenen in “Essays on Mammals of Bialowieza Forest” (2004) Mammal Research Institute, Bialowieza, Polen.

sent in een, rijk, gesloten bossysteem. De oorspronkelijke habitatvoorkeur – voordat de soort door beheerpraktijken werd ‘opgesloten’ in het bos – is onbekend en was wellicht veel breder. Het is daarom van groot belang dat studies uit Bialowieza worden aangevuld met onderzoek uit andere gebieden, en met name in andere habitattypen.

De Kraansvlak pilot biedt hiervoor een uitstekende mogelijkheid met zijn grote diversiteit aan habitats, waaronder loofbos, naaldbos, grasland, struweel en natte duinvalleien. Naast het onderzoeken van de habitatvoorkeur is dit ook van groot belang voor een beter inzicht in de voedselvoorkeur van de wisent. De wisent wordt over het algemeen gezien als een soort die naast gras ook veel houtachtige soorten eet. Er zijn echter maar zeer beperkt studies uitgevoerd naar de dieetkeuze van vrijlevende wisenten. De Kraansvlak pilot zal

ook op dit vlak naar verwachting belangrijke inzichten opleveren.

Geen bosdier Gedurende het eerste jaar van de studie bleek uit eerste analyses van de GPS-zender data dat de wisenten de eerste twee tot drie maanden na de introductie nog duidelijk een voorkeur hadden voor bos, met name loofbos. Na drie maanden nam deze voorkeur echter sterk af en selecteerden de wisenten meer en meer open habitat, vooral kalkrijke duinvalleien, en werd bos zelfs vermeden. Tijdens de eerste herfst in het gebied concentreerden de wisenten zich echter weer sterk in het (loof)bos, waarschijnlijk om zich te goed te doen aan het ruime aanbod aan eikels. De daarop volgende winter toonden de wisenten weer een voorkeur voor grasland boven bos. Langere termijn data moeten nu uitwijzen of het hier gaat om echte seizoenstrends in habitat-

De stier met één van de twee vierjarige koeien. Op de achtergrond het Meertje van Burdet, een permanente waterbron in het gebied. Foto Leo Linnartz.



voorkeur of bijvoorbeeld effecten van de introductie.

Om een beter inzicht te krijgen in de voedsel-ecologie lopen naast de studie met de GPS-zenders momenteel ook twee langdurige veldstudies. Op de eerste plaats zijn verspreid over het gebied zogenaamde transecten vastgelegd van vijftig meter lang. In totaal liggen er vijftig transecten, tien in vijf verschillende habitattypen. Op deze transecten wordt vijf jaar lang elke zomer en winter de vraat van herbivoren aan houtachtige soorten en de mate van vergrassing gemeten. Op deze manier proberen we inzicht te krijgen in mogelijke effecten van de wisent op de vegetatie.

Daarnaast zijn transecten uitgelegd in een aangrenzend gebied waar Schotse hooglanders en konikpaarden lopen. Eerste resultaten uit dit onderzoek laten zien dat het gebruik van houtachtige vegetatie zich vooral concentreert in struwelen met kardinaalsmuts. Wisenten lijken bovendien veel meer houtachtigen aan te vreten dan hooglanders en konikpaarden. De wisenten gebruiken namelijk gemiddeld zestig procent van het aantal houtachtige stammen in kardinaalsmutsstruweel, terwijl hooglanders en konikpaarden samen slechts twintig procent aanvreten. In het geval van de wisenten ging het bovendien in bijna alle gevallen om het schillen van de bast, terwijl de hooglanders veel minder schillen en juist takjes aten.

Winter Er is ook een onderzoeksprotocol opgesteld voor directe observaties aan het foeragegedrag van de wisenten. Naast de verschillende gedragingen noteren we hierbij voor elke geobserveerde hap die een wisent eet waaruit deze hap bestond: grassen, kruiden of houtachtigen.

De observaties worden op dezelfde manier uitgevoerd aan Schotse hooglanders in het aangrenzende gebied. Eerste resultaten geven aan dat beide rundachtigen het hele jaar door vooral gras eten. In de winter lijken de wisenten echter een wat groter aandeel houtachtigen in hun dieet te hebben dan de Schotse hooglanders (respectievelijk 25 procent en 13 procent). Beide veldstudies worden mogelijk gemaakt door de inzet van studenten van verschillende opleidingen in het land en er zijn dan ook volop mogelijkheden voor afstudeerprojecten.

De eerste onderzoeksresultaten duiden er dus op dat de wisent, net zoals de Schotse hooglander, vooral een grazer is. In de winter lijkt zijn gedrag echter toch wel degelijk anders en zorgt vooral zijn intensieve schilgedrag voor een groter aandeel houtachtigen in zijn dieet. Hoewel het nog te vroeg is voor conclusies, zouden de effecten van wisenten in een gebied dus wel eens behoorlijk anders kunnen zijn dan van Schotse hooglanders en konikpaarden. Daarnaast lijken de wisenten dus ook veelvuldig voor open habitattypen te kiezen en niet per definitie een bossoort te zijn. Bos lijkt echter op bepaalde momenten in het seizoen wel een belangrijk habitatype te zijn, bijvoorbeeld in de herfst.

Volgende stap De eerste twee jaar van de pilot zijn zonder meer zeer succesvol verlopen. De wisenten verkeren in uitstekende gezondheid en hebben zich snel aangepast aan hun nieuwe leefomgeving. Het onderzoek begint bovendien erg interessante nieuwe inzichten op te leveren in de ecologie van de wisent. De introductie van de wisent in het Kraansvlak heeft tot nu toe geen specifieke beheertechnische

problemen opgeleverd en heeft louter tot positieve reacties bij het publiek geleid. De wisenten gedragen zich in het algemeen erg afhoudend en, hoewel het gebied intensief bezocht wordt door beheerders en onderzoekers, is de afgelopen twee jaar geen enkele vorm van agressie van wisenten jegens mensen waargenomen. In tegendeel, zonder de hulp van de GPS-zenders zijn de dieren zelfs erg moeilijk te vinden in het slechts 200 hectare grote gebied.

In de tweede fase van het project zal het aantal excursies voor publiek fors worden uitgebreid en zullen de resultaten van de pilot nog intensiever worden gecommuniceerd naar de relevante landelijke partijen. Dan zal moeten blijken of er een bredere steun is voor de wens van de betrokkenen om over te gaan tot een volgende stap: een experimentele herintroductie van de wisent in een groter gebied met mogelijkheden voor een meer natuurlijke populatieopbouw. Als onderzoekers staan we in ieder geval te popelen om een dergelijk initiatief met onderzoek te ondersteunen. Maar bovenal zouden we de onuitwisbare ervaring van de eerste ontmoeting met een wisent in het wild voor veel meer mensen mogelijk willen maken.

Joris P.G.M. Cromsigt, Coordinator ecologische monitoring Kraansvlak pilot
Mammal Research Institute, Polish Academy of Sciences, Bialowieza, Polen
en Community and Conservation Ecology groep, Rijksuniversiteit Groningen,
jcromsigt@hotmail.com
Hubert Kivit, Senior adviseur natuur en recreatie, PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland, Velserbroek

De groep van zes wisenten graast in een door duinriet gedomineerd grasland. Foto Leo Linnartz.



Verder lezen?

Voor de Kraansvlak pilot, zie: www.wisenten.nl

Cromsigt J.P.G.M., L. Linnartz, R. Verdonsschot, H. Esselink en H. Olff, 2007. De Kraansvlak pilot: wilde Wisenten in een Nederlandse context. De Levende Natuur 108: 206-208.

Drees M. en K. Post, 2007. *Bison bonasus* from the North Sea, the Netherlands. *Cranium* 24: 48-51.

Krasinska M. en Z.A. Krasinski, 2008. European Bison. The Nature Monograph. Mammal Research Institute, Bialowieza, Polen, pp. 1-317.

Pucek, Z. (ed.), 2004. European Bison. Status Survey and Conservation Action Plan. IUCN/SSB Bison Specialist Group, Gland/Cambridge.



Winnaar de Rode eekhoorn. Foto Rollin Verlinde

Verkiezing favoriete zoogdier van de Nederlanders

Eekhoorn heeft de grootste X-factor

In februari startten Grasduinen en de Zoogdierverseniging de zoektocht naar het leukste, aantrekkelijkste en meest bijzondere zoogdier van Nederland. 2267 stemmen later is de balans opgemaakt. En de winnaar is...

Eric van Kaathoven

Met 379 stemmen is de eekhoorn de glansrijke winnaar van deze populariteitswedstrijd. Het dier was van tevoren al genoemd als kanshebber, maar dat waren er meer. Om op nummer één te eindigen

moesten geduchte concurrenten verslagen worden. De egel en de vos kwamen het dichtste bij, maar ook de naaste verwanten van Bambi (de ree), Flipper (de tuimelaar), Nijntje (het konijn) en veelvuldige

crèchebezoekers, de zeehonden, moesten het afleggen tegen dit gepluimde zoogdier.

Aaibaar handelsmerk Waarom de gewone schaduwstaart – zoals de vertaling



Nummer 2 werd de egel. Foto Dick Klees / Wolverine

Ook op het podium

Ondanks zijn stekels blijkt de egel toch een heel aaibaar zoogdier, want die soort eindigde op de tweede plaats met 232 stemmen. Egels hebben dit jaar sowieso niet over belangstelling te klagen, want de Zoogdierverseniging heeft 2009 uitgeroepen tot het Jaar van de Egel. Door een grootschalige onderzoekscampagne wil de vereniging erachter komen hoe het met de egel in Nederland gaat en of hij misschien op de rode lijst van bedreigde zoogdieren moet komen. Op een verrassende derde plaats staat de vos, met 179 stemmen. Een echte opsteker, want dit dier kampte nogal eens met een slecht imago. Gelukkig gaat het behoorlijk goed met de vossen in Nederland en zien veel mensen door de fabeltjes heen een fantastisch zoogdier.

Nummer 3, de vos. Foto Dick Klees / Wolverine



van zijn wetenschappelijke naam *Sciurus vulgaris* luidt – gewonnen heeft, is natuurlijk speculeren. Wel staat vast dat hij hoog scoort op de criteria die volgens wetenschappers bepalen waarom mensen het ene dier aantrekkelijker vinden dan het andere: platte snoet, zachte vacht, grote ogen. Verder veroorzaakt hij geen schade of overlast.

En dan heeft hij natuurlijk een uniek geheim wapen. Want waar bijvoorbeeld bij de rat de lange, kale staart een groot nadeel is, is de pluimstaart van de eekhoorn zijn uiterst aalbare handelsmerk. Tel daarbij op dat eekhoorns, samen met egels (en soms konijnen), een van de weinige soorten zoogdieren zijn die je wel eens in park, bos of tuin kunt zien en de magie is goed te begrijpen. Oh ja, en dan is er nog zijn mooie 'rode' kleur die tot de verbeelding spreekt. Tenslotte past de eekhoorn ook

nog eens uitstekend in de tijdsgeest. Zijn imago als spaarzaam beestje dat voorraden aanlegt voor de winter doet het kennelijk goed in deze tijden van economische crisis.

Grijze indringer Een mooie winnaar dus, de eekhoorn. Maar niet in Engeland, waar de BBC op zoek ging naar de tien favoriete zoogdieren van de Britten. Daar kwam de eekhoorn niet verder dan plek vijf en won de otter, met de egel als goede tweede. De Engelse situatie laat wel meteen de grootste bedreiging voor Nederlands favoriete zoogdier zien: de inheemse rode eekhoorn is daar vrijwel geheel verdreven door de grijze eekhoorn. Op de weinige plekken waar hij nog wel zit, worden verwoede pogingen gedaan om de rode eekhoorn te beschermen.

In Nederland is de populatie eekhoorns volgens kenner Vilmar Dijkstra van de Zoogdierverseniging de laatste jaren stabiel. "Wel zijn er zorgen over versnippering van leefgebieden. Daar waar bosjes en struwelen plaatsmaken voor wegen en beton, wordt de verspreiding van de dieren moeilijker. Dit zou wel eens de reden kunnen zijn dat de populatie, die in de jaren zestig na uitbraak van het parapokkenvirus is ingeklapt, nog niet overal hersteld is."

Ontsnapte vreemdelingen Ondanks een stabiele populatie houdt de Zoogdierverseniging losgelaten of ontsnapte exotische eekhoorns goed in de gaten: de afgelopen vijf jaar zijn er al negen exotische familieleden in het wildesignaleerd. Er leven bijvoorbeeld Pallas eekhoorns bij Weert, nakomelingen van exemplaren die in 1998 bij een dierenhandelaar zijn ontsnapt. Mogelijk zitten ze ondertussen al in het negen kilometer westelijker gelegen natuurgebied Mariahof in België. De komst van de Pallas eekhoorn is zorgwekkend, omdat deze van oorsprong Chinese soort in Frankrijk en Japan al inheemse eekhoorns heeft verdreven. Verder zijn in Sint-Anthonis Chinese boomeekhoorns gezien en in Tilburg Siberische grondeekhoorns, die zijn losgelaten tijdens de verhuizing van een dieren-tuin.

En vorig jaar nog veroorzaakte de actie van een zakenman in Amersfoort veel ophef. Hij had Japanse eekhoorns losgelaten, omdat hij graag eekhoorns in de wijk had. Deze zijn ondertussen zo goed als allemaal teruggevangen of dood teruggevonden. Dat ze niet meer vrij rondlopen is een

geruststelling. Want hoe goed bedoeld ook, door verspreiding van ziektes en concurrentie kunnen deze vreemdelingen de populatie rode eekhoorns op termijn ernstige schade toebrengen.

Harenonderzoek De Zoogdierverseniging doet in opdracht van de Commissie Invasieve Exoten van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit onderzoek naar de komst van exotische eekhoorns. "Het onderzoek heeft twee peilers," licht Dijkstra toe. "Ten eerste hebben we de ogen en oren van alle Nederlanders nodig. Als je een rare eekhoorn waarneemt, kun je dat doorgeven via de website van de Zoogdierverseniging. Zo krijgen we een beeld van de verspreiding." De tweede peiler is onderzoek op locatie. Dijkstra: "Met behulp van zogenaamde haarvallen onderzoeken we de aanwezigheid van Pallas eekhoorns en rode eekhoorns in de omgeving van Weert. We bieden voer aan in een buis en de eekhoorns lopen dan langs een stuk plakband waaraan wat haar blijft hangen. Dat haar kunnen we gebruiken voor het vaststellen van de aanwezige soorten." Met spanning

wordt uitgekeken naar de resultaten. Die moeten antwoord geven op de vraag of de rode eekhoorn nog voorkomt en waar de Pallas eekhoorn verschenen is.

Bezoek in de tuin

Om alle risico's voor de inheemse rode eekhoorns te vermijden, is onderzoek alleen niet voldoende. De Zoogdierverseniging pleit ervoor, om bepaalde eekhoornsoorten die een bedreiging voor de inheemse eekhoorn vormen van de zogenoemde positieflijst af te halen. Als ze niet meer als huisdier verkocht en gehouden mogen worden, kunnen ze ook niet in het wild terecht komen. Dijkstra: "Het lijkt een beetje tegenstrijdig, maar de populariteit van de eekhoorn zou wel eens zijn grootste bedreiging kunnen vormen."

Dat mensen met deze maatregel niet langer van een eekhoorn als huisdier kunnen genieten, vindt hij niet erg: "In plaats van een exoot in een kooi te houden, is het natuurlijk oneindig veel leuker om een rode eekhoorn op bezoek te krijgen in de tuin. Zo kunnen we voorkomen dat we Engeland achterna gaan." En dat is goed nieuws voor Nederlands favoriete zoogdier!

De inheemse rode eekhoorn. Foto Dick Klees / Wolverine



Een oude favoriet, de hazelmuis. Foto Dick Klees / Wolverine

De Hazelmuis

Eind 2004 hield de Zoogdierverseniging al eens een eigen zoogdierverkiezing onder de leden. De eekhoorn zat toen niet eens in de top tien. Hij werd nummer 11 om precies te zijn. Lijst-aanvoerder was de hazelmuis, gevolgd door vos en das. Dit kleine zoogdier is niet zo bekend en zeker niet makkelijk te spotten, en heeft het misschien daarom in de algemene verkiezing van dit jaar niet verder gebracht dan plaats 12.

Dit is de complete uitslag:

1. Eekhoorn	(379)
2. Egel	(232)
3. Vos	(179)
4. Ree	(167)
5. Zeehond	(151)
6. Edelhert	(134)
7. Otter	(122)
8. Konijn	(118)
9. Das	(84)
10. Tuimelaar	(73)
11. Vleermuis	(58)
12. Hazelmuis	(51)
13. Bever	(49)
14. Haas	(48)
15. Hamster	(46)
16. Boommarter	(45)
17. Wild zwijn	(44)
18. Damhert	(40)
19. Hermelijn	(40)
20. Mol	(24)
21. Bunzing	(22)
22. Huismuis	(20)
23. Wezel	(16)
24. Rat	(13)



Little brown bats *Myotis lucifugus* met symptomen van White-Nose Syndrome. Foto Al Hicks



Waakzaam voor gevreesde vleermuisschimmels

White-Nose Syndrome, ook in Europa?

Al drie winters lang treedt er massale sterfte op onder vleermuizen in enkele winterverblijfplaatsen in het noordoosten van de Verenigde Staten. Deze sterfte hangt samen met het White-Nose Syndrome (WNS), een schimmelinfectie waarbij rond de neus en op de oren en vleugels witte schimmelmoei optreedt. Ook in Europa worden nu dieren met schimmel rond de neus gemeld. Dreigt er nu ook een grote uitbraak onder vleermuizen in Nederland en de andere landen van Europa?

Erik Korsten, Anne-Jifke Haarsma, Thijs Bosch, Vilmar Dijkstra & Jasja Dekker

Begin 2007 werd in vier grottenstelsels in de staat New York een groot aantal vleermuizen aangetroffen met witte schimmelvlekken rond de neus en op de oren en vleugels. In dezelfde winter werd bij een aantal grotten vastgesteld dat er minder dieren in winterslaap aanwezig waren dan in voorgaande jaren en dat veel vleermuizen opvallend actief waren voor de tijd van het jaar. Zo werden midden in de winter overdag vliegende dieren waargenomen. Bij wintertellingen een jaar later bleek het verschijnsel zich te hebben uitgebreid naar meer dan dertig winterverblijven van vleermuizen binnen een straal van 300 ki-

lometer in de staten New York, Vermont, Massachusetts en Connecticut. Al snel werd door onderzoekers gemeld dat in de periode 2006-2008 de aantallen overwinterende vleermuizen in deze gebieden met 75 procent achteruit waren gegaan. Dit zou betekenen dat enkele honderdduizenden vleermuizen waren doodgegaan. Het complex van schimmelinfectie, grote sterfte en sterk verhoogde activiteit in de winter werd White-Nose Syndrome (WNS) genoemd. WNS leidde natuurlijk tot grote onrust bij vleermuisonderzoekers in de VS en Canada. Als WNS zich met dezelfde snelheid blijft verspreiden, is het een aandoening

die op korte termijn in Noord-Amerika complete vleermuissoorten kan bedreigen of zelfs doen uitsterven, waarbij dan tevens de met die dieren verbonden ecosystemen ernstig verstoord zullen raken - vleermuizen hebben immers een belangrijke rol als insecteneters.

Wat is White-Nose Syndrome?

Bij veld- en laboratoriumonderzoek is vastgesteld dat door WNS aangetaste vleermuizen één of meer van de volgende kenmerken vertonen:

- groei van een witte schimmel op en rond de neus, op de oren en op de vleugels;

- het midden in de winter al afwezig zijn van vetweefsel - wat vleermuizen nodig hebben om de winter door te komen;
- een verminderd vermogen om uit diepe winterslaap wakker te worden;
- een schijnbaar verminderde weerstand tegen onder andere schimmels gedurende de winterslaaperiode;
- ontstoken, afgestorven of sterk beschadigde delen van de vlieghuid;
- atypisch winterslaapgedrag: vleermuizen ontwaken halverwege de winter veel vaker dan normaal en worden (te) vroeg actief.

Na het nemen van monsters van de schimmel op deze vleermuizen bleek uit laboratoriumonderzoek dat het om een niet eerder beschreven schimmel gaat, nauw verwant aan soorten van het genus *Geomyces*. Dit zijn schimmels die normaal in de bodem voorkomen, maar die in bepaalde omstandigheden - met name bij lagere temperaturen - ook de huid van dieren kunnen aantasten. De nu aangetroffen schimmel groeit op de huid, meer specifiek op de neus, oren en vlieghuid, van overwinterende vleermuizen. Via haarzakjes, talgklieren en zweetklieren dringt de schimmel echter ook het lichaam binnen en tast intern weefsel aan. Ernstig door WNS aangetaste dieren vertonen schade aan interne organen. Het is nog onduidelijk of de schimmel zelf

de sterfte veroorzaakt, of dat de schimmel optreedt bij dieren die al verzwakt zijn door andere oorzaken. Tot nu toe is in onderzoek nog geen duidelijke verklaring gevonden waarom aantasting door deze schimmel optreedt, en waarom het immuunsysteem de schimmels niet bestrijdt. Aangetaste vleermuizen vertonen geen verhoogde waarden van bijvoorbeeld pcb's, insecticiden of zware metalen. Evenmin werden bij deze vleermuizen schadelijke virussen of bacteriën aangetroffen.

Nederland Direct nadat in 2008 de eerste berichten over WNS Nederland bereikten, meldden Nederlandse onderzoekers dat ook zij in winterverblijven dieren met witte schimmelgroei op de neus, oren en vlieghuid hadden gezien. In de winter van 2005/2006 werd in één van de bunkers op het defensie terrein nabij Den Haag ('Uilenbosch'), een meervleermuis met witte schimmel rond de neus waargenomen. Eind april werd besloten de bunker nogmaals in te gaan om de beschimmelde vleermuis te inspecteren. Het dier bleek nog in winterslaap te zijn. Ondanks de schimmelinfectie op neus en vleugels maakte het dier een gezonde indruk. De meervleermuis is uiteindelijk, na bijvoeding met meelwormen, zelfstandig wegvlogen. Een indertijd gemaakte foto van de

vleermuis werd naar WNS expert Alan Hicks gestuurd. Hicks meldde dat de infectie er uitzag als de schimmelaantasting bij WNS.

Overige waarnemingen in Nederland

In het kader van haar onderzoek naar de meervleermuis in Nederland bezoekt onderzoekster Anne-Jifke Haarsma sinds 2002 maandelijks vier bunkercomplexen in Zuid-Holland. In totaal overwinteren hier ongeveer 250 meervleermuizen, 500 watervleermuizen, 10 franjestaarten, 5 baardvleermuizen en 10 gewone grootoorvleermuizen. Na het bevestigende antwoord van Alan Hicks is Haarsma beter gaan letten op mogelijke gevallen van WNS in de bunkers. Ook heeft zij haar waarnemingenarchief doorzocht op aantekeningen die duiden op schimmelinfecties. Uit deze oudere waarnemingen bleek dat in Nederland in april 2003 voor het eerst een meervleermuis met schimmelinfectie is waargenomen. In de daaropvolgende jaren werden in alle vier de onderzochte bunkercomplexen één of meerdere keren beschimmelde meervleermuizen waargenomen (tabel 1). De schimmelinfectie werd alleen bij meervleermuizen waargenomen, waarbij de waarnemingen meestal pas aan het einde van het winterseizoen werden gedaan. Het

Tabel 1 Waarnemingen van door schimmels aangetaste vleermuizen in 5 objecten in Nederland

	Den Haag		Wassenaar		Santpoort
	Uilenbosch	Delftland/ Ruighoek	Wassenaarse Slag	Moffenslag	Duin en Kruidberg
april 2003	ja	nee	nee	nee	-
februari 2004	nee	ja	nee	nee	-
februari 2005	ja	nee	nee	nee	-
juni 2006	ja	nee	nee	nee	-
maart 2007	ja	nee	nee	nee	-
maart 2008	ja (meerdere)	ja	ja	nee	-
april 2008	nee	nee	nee	ja	-
winter 2008 - 2009	nee	nee	nee	nee	ja

WNS-schimmelvlekken op vlieghuid.
Foto Ryan von Linden/New York
Department of Environmental Conservation



Meervleermuis in Uilenbosch, Nederland
Foto Thijs Bosch



is opvallend dat in de periode 2003-2008 in alle onderzoeksjaren meervleermuizen met WNS-achtige verschijnselen in de onderzoekscomplexen zijn waargenomen. In 2008-2009 echter werden in dezelfde complexen geen dieren met WNS-verschijnselen aangetroffen; ook niet tijdens de laatste controle op 13 april. Wel werden in april in twee verschillende bunkers dode meervleermuizen gevonden, waarbij opmerkelijk was dat één van de dieren beschimmelde voeten en polsen had. Beide dieren zullen nader worden onderzocht. In andere bunkers en groeven met grotere aantallen meervleermuizen die ook door Haarsma zijn bezocht werden nooit indicaties voor WNS aangetroffen. Hierbij moet wel de kanttekening gemaakt worden dat deze andere locaties allen tijdens het reguliere wintertelseizoen (tussen 15 december en 15 februari) bezocht zijn.

In de winter van 2008-2009 werd de tellers die in het kader van het meetnet overwinterende vleermuizen overwinteringslocaties bezoeken, gevraagd extra alert te zijn op verschijnselen van WNS, en bij het aantreffen daarvan dit direct bij de Zoogdiervereniging te melden, zodat er monsters van de schimmel genomen konden wor-

den. Daarbij werd afgelopen winter tijdens een telling in Duin- en Kruidberg bij Santpoort in een groep van circa tien meervleermuizen een exemplaar met een beschimmelde neus waargenomen. Dit is een opvallende waarneming, aangezien dit de eerste keer is dat in Nederland in het midden van de winter een WNS-achtige schimmelinfectie werd gezien. Om deze waarneming nader te onderzoeken is de bunker in maart 2009 nogmaals bezocht. Er hingen toen negen meervleermuizen, maar geen van deze dieren was beschimmeld. Daarbij was de bunker tijdens het tweede bezoek veel droger dan tijdens de eerste keer.

Europa

Ook in andere landen in West-Europa werden de afgelopen winters bij vleermuizen in winterslaap witte schimmelinfecties rond neus, oren en op armen waargenomen. In tegenstelling tot in de VS werd daarbij in Europa tot nu toe nergens massale sterfte vastgesteld.

Het meest gedetailleerde beeld is afkomstig van een aantal winterobjecten rondom Osnabrück. In de winter van 2007-2008 werden hier schimmelinfecties aangetrof-

fen bij vier soorten van het genus *Myotis*, op volgorde van aantal: meervleermuis, vale vleermuis, watervleermuis en baard-/Brandts vleermuis. De schimmel werd pas vanaf half januari waargenomen. Er werden geen nadelige effecten op de vleermuispopulaties aangetroffen. Ook in overige delen van Europa werden af en toe beschimmelde dieren waargenomen. In België werden in winterverblijven in Limburg een baardvleermuis, een meervleermuis en een watervleermuis met schimmelinfecties gevonden. In Frankrijk werden meerdere vleermuizen met schimmels op de neus gezien, waaronder vale vleermuizen in Nord-Pas de Calais en in France-Comté. Uit Roemenië kwam ook een melding van meerdere vale vleermuizen met schimmels op de neus, waaronder één dood dier.

Verbazingwekkend genoeg bleek dat in Europa al in de vorige eeuw vleermuizen met schimmelinfecties waren gezien. Zo meldt Feldman (1983) een meervleermuis met witte schimmel op de kop.

Op dit moment worden de in Europa waargenomen schimmelinfecties onderzocht, en kunnen we binnenkort concluderen of het bij ons om dezelfde schimmelsoort



Een vleermuis met typische WNS-schimmel rond de neus.

Foto Ryan von Linden/New York

Department of Environmental Conservation



Meervleermuis *Myotis dasycneme* in Nederland met sterk op WNS lijkende schimmelvlekken.

Foto Thijs Bosch

gaat als in de VS. Duidelijk is in elk geval dat schimmels op neuzen bij vleermuizen in Europa al langer worden waargenomen, en dan vooral in verblijven met hoge dichtheden aan soorten van het genus *Myotis*. In Nederland lijkt het daarbij vooral om meervleermuizen te gaan.

Geen paniek Duidelijk is dat we op grond van voorgaande waarnemingen nog niet de conclusie kunnen trekken dat de in Europa waargenomen vleermuizen ook daadwerkelijk leden aan het White-Nose Syndroom en dat ons een zelfde uitbraak staat te wachten als in de Verenigde Staten. Hoewel de in West-Europa aangetroffen schimmelinfectie op het oog sterk op WNS lijkt, kan het ook om een andere, onschuldiger schimmelinfectie gaan. Ook is het mogelijk dat WNS altijd al sporadisch bij vleermuizen voorkomt, maar dat het sterk verhoogde voorkomen van de schimmel in de VS wordt veroorzaakt door andere factoren, die tevens voor een sterk verhoogde sterfte zorgen. Wat dat betreft moeten we zeker niet meteen in paniek raken. Daarbij komt nog dat de aangetaste dieren in West-Europa gezond lijken. Ze vertonen geen tekenen van schade door de

schimmels en aangetaste dieren lijken zichzelf schoon te kunnen maken. Dit laatste bleek uit waarnemingen aan gemerkte dieren. Een in eerste instantie beschimmelde vleermuis werd later schoon terug gezien.

Wanneer het om dezelfde schimmelsoort gaat als die welke in de VS geassocieerd wordt met WNS, is het belangrijk dat we dit tijdig onderkennen en waarnemingen goed documenteren. Vooral voor de Amerikaanse situatie zijn waarnemingen van Europese WNS-achtige gevallen van belang. Hiermee kan mogelijk een antwoord verkregen worden op de vraag of de schimmel de oorzaak van het probleem is of slechts een symptoom. Op die manier kunnen we meewerken aan het begrijpen van wat er nu met de vleermuizen hier en in de VS aan de hand is en kunnen we wellicht verdere verspreiding en massale sterfte voorkomen. Daartoe is samenwerking gezocht met Bat Conservation International, Eurobats, de Bat Conservation Trust (UK), en U.S. Geological Survey – National Wildlife Health Center.

Met dank aan: Peter Lina, Bob Locke (Bat Conservation International), Kamiel Spoelstra, Gerben Achterkamp en Ruud Luntz, en voor de waarnemingen in het buitenland Gerd Mascher, Carsten Dense en Vanessa Korn (Duitsland), Vincent Cohez (Pas de Calais), Sébastien Roué (France-Comté) en Szilard Bucs (Roemenië).

Verder lezen?

Veel goede informatie op de website van de US Fish and Wildlife Service – North East Region: http://www.fws.gov/northeast/white_nose.html

Een zeer informatief filmpje over WNS: <http://www.fws.gov/northeast/wns2.html>

Actuele informatie over de situatie in Nederland is te vinden op www.vleermuis.net

Blehert, D.S., 2008. Bat White-Nose Syndrome – An Emerging Fungal Pathogen? *Science*, 30 October 2008.

Feldmann, R., 1983. Teichfledermaus. *Abh. Westf. Mus. Naturk.*, 45(46), pp 107-111.

[Www.batcon.org/pdfs/WNSMtgRptFinal2.pdf](http://www.batcon.org/pdfs/WNSMtgRptFinal2.pdf). White-Nose Syndrome. Science strategy meeting – June 10, 2008, Albany NY.



Boommarter. Foto Dick Klees / Wolverine

Boommarter in Vlaanderen extreem zeldzaam

Vlaamse boommarter verder op het spoor

De boommarter staat bekend als een 'discrete' soort, waarvan de aanwezigheid soms jarenlang onopgemerkt kan blijven in een gebied dat nochtans bewoond is. Toch laat het intussen geen enkele twijfel meer, na zowat een decennium over gans Vlaanderen intensief verkeersslachtoffers onder de marterachtigen te hebben ingezameld, dat we te maken hebben met een extreem zeldzaam dier.

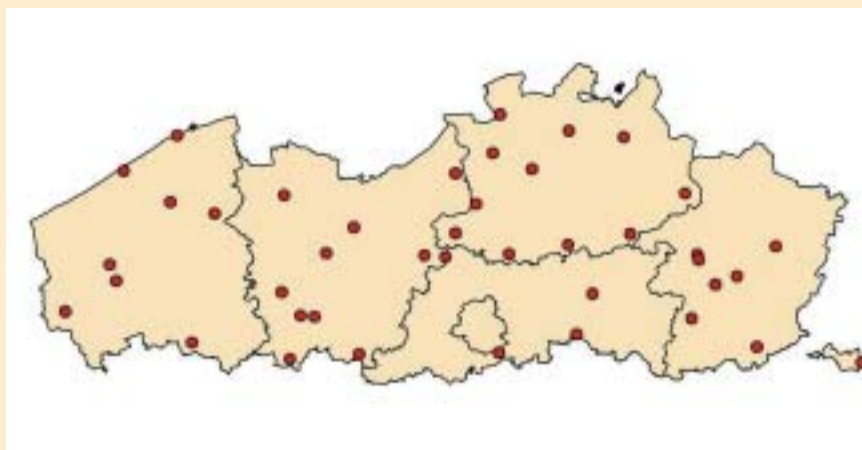
Koen Van Den Berge

Waar het in diezelfde periode om bijvoorbeeld ruim 750 opgeraapte steenmarters en 450 opgeraapte dassen gaat, is het bij de boommarter bij welgeteld tien stuks gebleven. Zeven daarvan betroffen bovendien jonge mannetjes, en dus waarschijnlijk rondzwervende dieren. Twee andere,

een eerstejaars mannetje (juli 2000) en een zogend wijfje (juni 2004), kwamen van eenzelfde vindplaats in het noorden van de provincie Oost-Vlaanderen. Mede op basis van een reeks andere waarnemingen gold dit gebied als de eerste – en tot nader bericht als enige – regio in Vlaanderen waar

boommartervestiging over verschillende jaren heen als vaststaand wordt beschouwd (Van Den Berge, 2005).

Aanwijzingen voor tweede vestigingsgebied Van die zeven jonge mannetjes, verdient één ook een speciale



Figuur 1 De verspreiding van diepvrieskasten van het Vlaamse marternetwerk. Daar kunnen vinders dode dieren achterlaten.

vermelding. Op 9 mei 2007 werd immers nabij de Kalmthoutse heide, helemaal in het noorden van de provincie Antwerpen, een aangereden boommarter gevonden en binnengebracht in een opvangcentrum voor vogels en andere wilde dieren. Het dier was kennelijk enkel een poos buiten westen geweest, en bleek behalve een gebroken hoektand, geen letsel te hebben overgehouden. Op 16 mei werd deze boommarter in de onmiddellijke nabijheid van de vindplaats weer vrijgelaten, voorzien van een halsbandzender. Helaas konden we al na een paar dagen nergens nog enig signaal ontvangen, zelfs niet tijdens twee vluchten met een sportvliegtuig over de ruime regio.

Daarna was een tijdlang geen boommarternieuws meer te rapen uit dit gebied. Op 17 oktober 2008 werd evenwel een nieuw verkeersslachtoffer gevonden, ditmaal een jong (vermoedelijk tweedejaars) wijfje, op net geen tien kilometer afstand van het vorige dier. Gevoegd bij een absoluut betrouwbare zichtwaarneming op 11 augustus 2005 en een behoorlijk waarschijnlijke waarneming uit 1997 nabij de Kalmthoutse heide, tekende zich een

(klein) cluster van waarnemingen af die wijzen op méér dan toevallig zwervende exemplaren. Dit zou wellicht als tweede actuele vestigingslocatie beschouwd kunnen worden. Temeer daar onderzoeker Jaap Mulder nergens in Noord-Brabant vestiging van boommarter kon vaststellen (van der Lans *et al.*, 2006), en de enig gekende Vlaamse populatie zich aan de andere kant van zowel de Schelde als van het zeekanaal Gent-Terneuzen bevindt. Tegelijk sluit deze bevinding goed aan bij de eerdere waarnemingen, rond 1970, van een bezette nestboom helemaal in het noorden van de Kalmthoutse regio (Van Den Berge *et al.*, 2000; Van Den Berge & De Pauw, 2003).

Fotovallen Toevallige (zicht)waarnemingen en ingezamelde verkeersslachtoffers kunnen elkaar uiteraard versterken bij de beoordeling van mogelijke leefgebieden van moeilijk 'vindbare' soorten als de boommarter. Maar met de huidige lage score aan effectief ingezamelde dieren halen we niet de 'detectiedrempel' om op korte termijn de Vlaamse situatie beter te documenteren. Nu in het kader van de Eu-

ropese Habitatrichtlijn een zesjaarlijkse rapportering over de populatietoestand van specifieke soorten – waaronder de boommarter – verplicht is, zijn we daarom gestart met de aanvullende techniek van 'fotovallen'. Geïnspireerd door de succesvolle zoektocht naar de wilde kat in Zuid-Limburg (Mulder, 2007) werd in 2007 geëxperimenteerd met fotocamera en lokstof in het enig gekende gebied van Oost-Vlaanderen.

De techniek bleek inderdaad ook voor de boommarter te werken, zodat op het boommartersymposium van oktober 2007 als primeur de eerste boommarterfoto kon worden getoond. Deze foto was evenwel met een ouder model analoge camera gemaakt en de kwaliteit was maar net voldoende. Daarbij rees ook de vraag in welke mate het onderscheid tussen boom- en steenmarter wel voldoende duidelijk zou zijn bij inzet van deze techniek. Zeker indien gekozen wordt voor infraroodopnames, in plaats van de wellicht steeds enigermate afschrikkende flitsopname. Rechtstreekse observatie, tijdens de zomer van 2007 in Argonne (N-O-Frankrijk) leerde evenwel dat de boom-

Foto cameraval, Sinaai 6 juli 2008, INBO



Foto cameraval, Brecht 3 januari 2009, INBO



Een cameraval in de Noord-Antwerpse regio, INBO





Explorerende jonge boommarters. Foto Dick Klees / Wolverine

marter niet meer dan een éénmalige en bovendien supersnelle reactie gaf op de lokstof, in tegenstelling tot bijvoorbeeld katten, reeën of dassen die veel langer 'geboeid' ter plaatse bleven. Bij het zoeken naar waar de geurstof vandaan kwam, gedroeg een relatief langdurig geobserveerde boommarter zich bijzonder onrustig, ging kegelen om de precieze richting te vinden om dan in één ruk op het lokpaaltje af te stevenen, te markeren en meteen weer door te lopen. Voor zover een flits verstorend gewerkt zou hebben: na de eerste opname zou het dier al weer weg zijn geweest nog voor een tweede, laat staan derde opname mogelijk was. Voor de verdere toepassing van deze techniek werd daarom gekozen voor opnames met flitslicht, met Moultrie-camera's. Die werden inmiddels door Willemsen en anderen in *Zoogdier* (Willemsen *et al.*, 2008) toegelicht en zijn sinds begin 2008 ook door de Zoogdierverseniging uitgetest.

Succes! Bij het systematisch afscannen van Vlaanderen, gestart in voorjaar 2008, wordt regio per regio in de 'beste gebieden' telkens gedurende minimum drie

weken zowat een camera per vierkante kilometer ingezet. Met de vondst van het verkeersslachtoffer van oktober 2008 – en in de hoop misschien alsnog de gezenderde marter voor de lens te krijgen – werd eind 2008 de Noord-Antwerpse regio, in twee gebieden, aangedaan. Het gebied van de Kalmthoutse heide (november 2008) leverde helaas geen boommarter op. Het gebied van het Groot Schietveld, een militair terrein met reservaatstatus gelegen tussen Brasschaat, Brecht en Wuustwezel, daarentegen wél, op 3 januari 2009. Dit dier werd gefotografeerd op minder dan twee kilometer van de plek waar het laatste verkeersslachtoffer viel. Daar bovenop werd op 12 januari in datzelfde gebied een vijftal kilometer verder, een betrouwbare waarneming gedaan. Dankzij deze bijkomende gegevens lijkt het geen twijfel meer dat deze Noord-Antwerpse regio inderdaad als een tweede Vlaamse vestigingslocatie van boommarters genoteerd kan worden. Bijzonder, omdat ook tot ver over de grens met Nederland geen vestiging van boommarters bekend is.

Voerstreek Aansluitend op het onderzoek in deze regio werd een beperkt aantal camera's gedurende twee maanden in de Voerstreek opgesteld, het Limburgse 'eiland' op de rechter Maasoever. Hier hoopten we vooral de lynx op beeld te krijgen, maar werd de specifieke lokstof voor lynx tijdens de eerste vier weken aangevuld met de marterlokstof.

De lynx liet helaas voorlopig verstek gaan, en ook de wilde kat kon (nog) niet herbevestigd worden. Verrassend genoeg verscheen in de zevende week toch een boommarter voor de lens. Het dier leek gewoon rustig achter de lokpaaltjes te passeren, zonder de typische speciale aandacht ervoor te etaleren. Mogelijk was dit een toevallige passage, maar het is denkbaar dat de marter toch nog was afgekomen op de vervaagde geur van de lokstof, zonder deze ter plaatse nog te kunnen situeren. In tegenstelling tot de drie eerdere boommarteropnames, bleken in dit geval wel twee foto's kort na elkaar van hetzelfde dier te zijn genomen. Het tweede beeld toont de marter die zich, een kwartdraai gedraaid, helemaal schrap zet en verschrikt naar de camera kijkt; op het

Verder lezen?

derde beeld is het dier verdwenen. Enkele dagen later is opnieuw een 'passerende' boommarter nog net op een foto terug te vinden.

Voorlopig kunnen we voor de Voerstreek nog niet veel besluiten over het al dan niet gevestigd zijn van de boommarter. De laatste zekere waarnemingen op Vlaamse bodem dateren al van de vroege jaren tachtig (Van Den Berge *et al.*, 2000; Van Den Berge & De Pauw, 2003). Tijdens het intensieve onderzoek, eind 2006, aan Nederlandse zijde van dit gebied, werd door Mulder (2007) geen enkele keer een boommarter gefotografeerd. Op 1 oktober 2008 werd daar evenwel een betrouwbare zicht-waarneming gedaan, op een boogscheut van de Belgische grens (Wijsman, 2008). Met een tijdsprong van ruim een half jaar tussen deze waarneming en de recente fotoresultaten, kan het om zwervers gaan, maar mogelijk is ook de detectiekracht van de fotovalen niet zo absoluut. Verdere ervaring zal dit moeten uitwijzen.

Klimopbomen We leven hoe dan ook wel op hoop, voor wat de Vlaamse boommarter betreft. Steeds meer wordt bevestigd dat boommarters (noodgedwongen?) een snipperboslandschap als habitat aanvaarden. Tegelijk legt dit een hypotheek op hun vestigings- en uitbreidingsmogelijkheden. Voor territoriale dieren met een groot individueel leefgebied vormt het uitermate dichte Vlaamse weggennet een permanente bedreiging. Ook het feit dat zij van nature relatief veel dagactief zijn, legt ongetwijfeld beperkingen op hun kansen voor infiltratie in en overlap met menselijke bewoning (Broekhuizen, 1997; Broekhuizen & Müskens, 2000). Precies ook dit aspect zou in Vlaanderen, gekenmerkt door een eendeloze lintbebouwing en verspreide landelijke bewoning, een extra handicap kunnen zijn. Misschien kunnen kleine detailspecten hier enigermate aan tegemoet komen. Zo

laat bijvoorbeeld observatie van boommarters in de Argonne (Fr.) vermoeden dat zij 'doelbewust' gebruik maken van 'klimopbomen' om zich totaal onzichtbaar te maken bij menselijke confrontatie. Dergelijke bomen zouden derhalve als prima vluchtoorden kunnen fungeren, voor zover zij regelmatig aanwezig zijn op korte afstand. Ook uit recent zenderonderzoek bleek dat dergelijke bomen sterk als dagrustplaats geliefd zijn (mededeling Jaap Mulder). Het behoud van weelderige klimopbegroeiingen op bomen is iets dat vaak op verzet stuit bij bos- en boomeigenaars. Nadere beschouwing leert echter dat voor het weren of verwijderen van deze begroeiing nauwelijks enig gegrond motief bestaat, terwijl deze begroeiing juist op diverse vlakken een meerwaarde biedt voor de natuur (Van Den Berge, 1994).

Tot slot blijkt nog steeds een belangrijke bedreiging uit te gaan van actieve – illegale – pogingen tot bestrijding en verdelging van dieren. Boommarters kunnen 'nevenslachtoffer' worden van acties tegen andere soorten. Het is schrijnend, dat in het voorjaar van 2009 zowel in de Oost-Vlaamse als Antwerpse regio waar precies de boommarters leven, een reeks vergiftigde roofvogels werd gevonden. Dergelijke praktijken worden actueel bijzonder sterk in de gaten gehouden door de Vlaamse overheid, en zijn derhalve hopelijk van uitdovende aard.

Woord van dank Met bijzondere dank aan de lokale terreinbeheerders en aan INBO-medewerkers Filip Berleengee en Dirk Vansevenant, 'fotografen' van dienst.

Koen Van Den Berge, Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, koen.vandenberge@inbo.be

Broekhuizen, S., 1997. De toekomst van de boommarter in Nederland: wat te weten en wat daarvoor te doen? In : K.J. Canters & H.J.W. Wijsman (red.), 1997. Wat doen we met de boommarter – Wetenschappelijke Mededeling KNNV nr. 219: 59-69.

Broekhuizen, S. & G.J.D.M. Müskens, 2000. Utilization of rural and suburban habitat by pine marten *Martes martes* and beech marten *M. foina*: species-related potential and restrictions for adaptation – *Lutra* 43(2): 223-227.

Mulder, J., 2007. Met fotovalen op zoek naar de wilde kat – *Zoogdier* 18(1): 3-7.

Van Den Berge, K., 1994. Natuurgerichte bosbouw en faunabeheer – *Groene Band* 94: 1-28.

Van Den Berge, K., 2005. Boommarter in Vlaanderen? – *Zoogdier* 16(4): 10-11.

Van Den Berge, K., S. Broekhuizen & G.J.D.M. Müskens, 2000. Voorkomen van de boommarter *Martes martes* in Vlaanderen en het zuiden van Nederland – *Lutra* 43(2): 125-136.

Van Den Berge, K. & W. De Pauw, 2003. Boommarter *Martes martes* (Linnaeus, 1758). In: S. Verkem, J. De Maeseneer, B. Vandendriessche, G. Verbeylen & S. Yskout. Zoogdieren in Vlaanderen. Ecologie en verspreiding van 1987 tot 2002 – *Natuurpunt Studie en JNM-Zoogdierenwerkgroep*, Mechelen & Gent, België.

Lans, H. van der, J. Mulder, J. Tonckens & C. van der Ziel, 2006. Kansen voor de boommarter in Noord-Brabant, *Ecoplan Natuurontwikkeling & Bureau Mulder-natuurlijk*, i.o.v. Stichting Het Groene Woud in uitvoering.

Wijsman, H., 2008. Boommarternieuwsbrief 2008-15, tiende jaargang, 04/10/2008.

Willemsen, J., J.P. Bekker & E. Thomassen, 2008. Flits, ik heb je! Gebruik van camera's bij zoogdierinventarisatie – *Zoogdier* 19(3): 21-23.

Het Marternetwerk aan het werk. Foto T. Onkelinx





Foto Martin Shaw

Interview met Engels egelonderzoeker en auteur
Hugh Warwick

“Red de egel, red de wereld!”

Hugh Warwick onderzoekt al twintig jaar egels en schreef er een boek over. Zijn boodschap is even simpel als prikkelend: red de egel, red de wereld! Daarmee baarde hij veel opzien in de Engelse media. De Zoogdiervereniging haalt hem in het kader van het Jaar van de Egel naar Nederland voor het Egelweekend (18,19,20 september). Een gesprek met de man die maar één grote liefde kent: de egel.

Door Joke Winkelman en Eric van Kaathoven

Hugh, vast een open deur, maar wat is jouw favoriete zoogdier en waarom?

Ha, ha, wat een vraag voor de auteur van *A Prickly Affair*! Ik heb de afgelopen twintig jaar egels bestudeerd en ze blijven me fascineren en intrigeren. Zij hebben zo'n enorme invloed op mijn leven gehad dat ik zonder enige twijfel kan zeggen dat de **egel** mijn favoriet is. En waarom? Nou, de belangrijkste reden is wel dat egels de

enige dieren in het wild zijn waar je heel dichtbij kunt komen. Zelfs neus-aan-neus. Op dat moment zie je toch het wilde in deze dieren, ook al gedragen zij zich een beetje als een huisdier.

Je gaat uit van de filosofie 'Red de egel, red de wereld'. Kun je dat uitleggen?

Wist je dat deze slogan gepikt is uit de Amerikaanse sciencefiction TV-serie *He-*

roes? Maar goed, mijn filosofie komt vooral voort uit de reden waarom de egel mijn favoriete dier is. In mijn lezingen over egels voeg ik altijd plaatjes toe van een bultrug en van Angelina Jolie. En dan beweer ik dat het gebruik van charismatische megafauna zoals de bultrug om liefde voor de natuur op te wekken, lijkt op het gebruik van afbeeldingen van filmsterren als basis voor ons liefdesleven. Je heb immers maar

heel weinig kans om neus-aan-neus met een bultrug of met Angelina Jolie te komen staan, of om met een van beide een 'relatie' te krijgen. De ware liefde komt niet van filmsterren maar van de *girl nextdoor*, en dat is precies wat de egel haar brengt: liefde voor de natuur. Ga maar eens zelf neus-aan-neus zitten met een egel. Dan word je vanzelf verliefd en wil je echt alles voor hem doen. Daardoor word je er ook bewust van wat jouw nieuwe liefde allemaal kan overkomen. Een dode egel langs de weg wordt zo heel persoonlijk. En misschien begin je dan te zien wat voor invloed ons handelen kan hebben – de weg die egelbiotoop fragmenteert, het verkeer dat zijn tol eist, de betegelde tuinen waardoor egelbiotoop verdwijnt, onze vakantievluchten die het klimaat ... sorry, nu dwaal ik af. Wat ik wil zeggen is dat wanneer je aandacht aan een diersoort gaat besteden, je ook begint te zien hoe alles in de natuur met elkaar is verbonden. Ik hoop dat als mensen op dat punt aankomen, zij hun gedrag ook gaan veranderen.

Hoe overtuigd ben je dat dit echt zo werkt?
Ik heb heel wat tijd doorgebracht met het blokkeren van bulldozers en ik ben heel wat keren door de politie weggesleept terwijl ik probeerde de aanleg van een weg te stoppen... dus bij mijzelf heeft het zeker gewerkt!

Jij hebt veel onderzoek naar egels gedaan. Wat waren de meest opzienbarende resultaten?

De eerste keer dat ik bij egels zenders gebruikte, vond ik dat in het voorjaar losgelaten egels die als jong in een egelopvang terecht waren gekomen, in het wild als 'normale' egels wisten te overleven. Dat

was een fantastisch resultaat, want we hoefden er dus niet over in te zitten dat deze onervaren dieren minder kans op overleven zouden hebben.



Een ander voorbeeld komt van de Uist-eilanden, waar egels waren geïntroduceerd en tegelijkertijd de vogelstand achteruit ging. Een oorzakelijk verband is nooit aangetoond maar natuurbeschermers wilden de egels van het eiland hebben. Ze wilden dat doen door ze simpelweg te doden. Daar kwam massaal verzet tegen.

Wij hebben toen deze egels verplaatst, waarna bleek dat zij zich in hun nieuwe omgeving als normale egels gingen gedragen. De rechtvaardiging voor het doden lag vooral in de aanname dat egels die naar

andere gebieden worden overgebracht een langzame dood zouden sterven. Dat was dus niet zo. Gelukkig werd het afmaken van egels toen gestaakt.

In het vorige nummer van Zoogdier vertelt Anouschka Hof ons over de afnemende aantallen egels in Londen en omgeving. Maak jij je ook zorgen over de Engelse egels? En wat zijn volgens jou de redenen hiervoor, speelt de das een rol?

Natuurlijk maak ik me ongerust over de achteruitgang van onze egels, niet alleen in Londen, maar in heel Engeland. De belangrijkste oorzaak lijkt biotoopfragmentatie te zijn. Hierdoor worden zowel egels als dassen gedwongen om allebei meer tijd door te brengen in dezelfde stukken heg, veel meer dan in ieder geval de egel lief is. En dassen, tja, dat zijn effectieve predatoren als het om egels gaat. De grote vraag is of dassen de egelstand op populatieniveau kunnen beïnvloeden.

Dat is nog een punt van discussie en ik wil niet vooruitlopen op de komende publicaties van Anouschka. Je moet dus nog even geduld hebben voor je het definitieve antwoord krijgt!

Hoe kwam je op het idee om een boek over egels te schrijven?

Ik wilde al tijden een boek schrijven, maar het duurde lang voordat ik daarvoor genoeg zelfvertrouwen had. Gelukkig had de uitgeverwereld grote belangstelling. Het schrijven zelf was een van de moeilijkste dingen die ik ooit heb gedaan, maar ook een van de leukste. Soms voelde ik me gewoon schuldig dat ik er nog voor werd betaald ook!

Ik was trouwens verbaasd over alle aandacht die mijn boek in de media kreeg. Het

Opgerolde egel. Foto Dick Klees / Wolverine



is besproken van de *Economist* tot in de *New Scientist* toe! Ook op de radio heeft het enorme aandacht gekregen. Op een dag deed ik wel tien radio interviews achter elkaar. Toen voelde ik heel even een klein beetje sympathie voor al die politici die dit bijna elke dag overkomt.

Het jaar 2009 is hier het 'Jaar van de Egel'. Wat vind jij daarvan?

Ik denk dat jullie egelcampagne een fantastisch initiatief is. Toen ik vorig jaar tijdens de bijeenkomst van de European Hedgehog Research Group de presentatie van de Zoogdiervereeniging over deze campagne bijwoonde, nam ik me meteen voor er ideeën uit op te pikken voor toepassing in Engeland. Het is zo belangrijk dat er in heel Europa wordt gekeken naar wat er met de egel aan de hand is en om daarover gegevens te delen. Niet alleen omdat de egel dat sowieso waard is, maar ook omdat dit dier een belangrijke milieu-indicator is. De kwaliteit van ons milieu wordt vooral afgemeten aan trends in de aantallen insecten, vogels en vleermuizen ... maar omdat die kunnen vliegen, worden ze minder benadeeld door biotoopfragmentatie dan bij egels het geval is.

Is Groot-Brittannië echt dé plek op aarde met de meeste egelliefhebbers? En waarom eindigden de egels dan op nummer twee in de favorietenwedstrijd van de BBC?

Dat was een schande! De wedstrijd werd

aangekondigd in een tijdschrift met een enorme foto van een otter op de voorkant, samen met een lang artikel ... dus was het geen verrassing dat de otter nummer één en de egel nummer twee werd. Gelukkig kwam in een andere -betere- peiling de egel naar voren als het meest karakteristieke dier. Maar of Groot-Brittannië het land is waar de egel het meest geliefd is? Ik dacht dat aanvankelijk wel, totdat ik ontdekte dat er op het vaste land van Europa ook zo veel enthousiasme voor dit dier is, vooral in Duitsland en Nederland.

Even een heel andere vraag die mensen altijd stellen, nieuwsgierig als ze naar het liefdesleven van de egels zijn. Hoe doen egels het?

Heel voorzichtig is het simpele antwoord. En dat is nog waar ook. Het mannetje moet er heel wat in investeren om het vrouwtje over te halen. Verpleegsters die in de Verenigde Staten in het strafrechtelijk onderzoek werken, hebben de egel zelfs als totemdier. Deze verpleegsters komen met heel wat slachtoffers van seksueel geweld in aanraking en zien de egel als het dier waar 'nee' ook echt NEE betekent.

Hoe ziet jouw tuin eruit? Egelvriendelijk?

Mijn tuin is een jungle! De vijver zit vol met watersalamanders en kikkers, en is afgedekt met kippengaas, niet alleen om mijn kinderen uit de vijver te houden, maar ook de egels. De bloembedden staan stampvol en afgevallen blad blijft gewoon liggen. Ik

denk dat ik een goed compromis heb bereikt tussen een tuin waarin mijn kinderen lekker kunnen spelen en een waarin dieren het naar hun zin hebben. Want de hele zomer door zie ik egels in mijn tuin.

Heb je tips voor mensen met een tuin? En hoe kunnen mensen zonder tuin toch van egels genieten?

Mijn advies is simpel – tuinier zo weinig mogelijk! Laat het lekker verwilderen en gebruik geen gif. Zonder tuin is het wat lastiger om egels te kunnen zien. Je kan naar een park gaan. Maar wat dacht je van het organiseren van een 'egel-kijk-feestje' bij een vriend met tuin? Een goede fles wijn, een warme deken, een hangmat of schommelstoel, prettig gezelschap en een goed gesprek op gedempte toon – meer heb je niet nodig. En dan maar wachten totdat een luid gesnuffel de aanwezigheid van een egel verraad!

Tot slot: heb je nog een boodschap voor onze Nederlandse egelvrienden?

Twee zelfs: ga door met jullie prima werk, en tot september!

Meer weten?

Meer weten over Hugh en zijn komst naar Nederland?

Hou dan de website www.jaarvandeegel.nl in de gaten.

Drie jonge egeltjes in de opvang van Elaine Drewery te Licolnshire. Foto Hugh Warwick





Oudere exemplaren van de grijze dolfijn bereiken soms het summum van bleekgrijs: wit. Foto Steve Geelhoed.

De trieste lotgevallen van de grijze dolfijn in België

De vergeten school



De grijze dolfijn is een dwaalgast in de zuidelijke Noordzee. Voor België was deze soort nog nooit gedocumenteerd. Het project 'De Zee van Toen' bracht daar verandering in.

Guido Rappé

De grijze dolfijn of gramper *Grampus griseus* heeft een wereldwijde verspreiding in tropische tot (warm) gematigde oceanen. In het zomerhalfjaar bezoekt hij ook wel kouder water. In het zuidelijk halfrond bereikt hij Zuid-Afrika, Australië, Nieuw-Zeeland, Chili en Argentinië. In het noorden komt hij voor tot in Japan, het uiterste zuiden van Alaska, Nova Scotia en Newfoundland. Aan onze kant van de Atlantische Oceaan is hij een regelmatige verschijning

tot het noorden van Schotland. Ten westen van Schotland komt een populatie bij de westelijke Hebriden voor, waarvan wordt aangenomen dat ze het hele jaar aanwezig is. Meer naar het zuiden zijn grijze dolfijnen rond de Azoren het hele jaar door aanwezig. In de Middellandse Zee komt een populatie in het westelijk deel voor. In het oostelijk deel en zelfs in de Zwarte Zee zijn er echter ook meldingen.

De grijze dolfijn heeft een voorkeur voor

dieper water. Hij houdt duidelijk minder van een ondiepe zee op het continentale plat, zoals de Noordzee. Dat zal (deels) te maken hebben met zijn stapelvoedsel: allerlei inktvissen. Hoogstens komt hij eens om de hoek, langs de noordoostelijke kant van Schotland de noordelijke Noordzee binnen. Binnen de Noordzee zijn er regelmatig waarnemingen in de Schotse Moray Firth en traditioneel zijn ook strandingen langs de noordoostkust van het

Verenigd Koninkrijk iets frequenter. Elders in de Noordzee is het een zeldzaamheid.

Dwaalgast In de zuidelijke Noordzee is de grijze dolfijn een dwaalgast. Zijn voorkomen aan de continentale kant is beperkt tot vijf strandingen aan de Nederlandse kust. Nederland heeft een lange traditie van nauwgezet registreren van strandingen. Dat er niet meer gevallen zijn genoteerd, bevestigt het feit dat deze soort bewust de Noordzee vermijdt. In oktober 1895 spoelde er een mannetje aan bij Den Helder. In dezelfde maand, 22 jaar later (1917) was Scheveningen het panorama van een grampergraf. Bij dergelijke jaartallen moet men altijd rekening houden met de mogelijkheid dat de Grote Oorlog (Eerste Wereldoorlog) invloed heeft gehad. Hoewel Nederland zich toen afzijdig hield, was de Noordzee wel in het wapengekletter betrokken. Als oorlogvoerende staten mijnen in zee leggen, vallen er wel eens slachtoffers. Dat zijn niet altijd schepen en bemanningen van de tegenpartij, maar soms ook zeebewoners. Dichter bij België was de stranding in het Sloegebied (Westerschelde) op 12 mei 1924. Tenslotte is het wachten tot 1970; op 17 augustus spoelde een mannetje aan op de Wasse-naarse Slag. Later bleek dat er in datzelfde jaar ook in Schiermonnikoog een dier was aangespoeld. De juiste datum van dit geval bleek niet meer te achterhalen.

Eerste Belgische geval Tot op heden was de soort uit België ongekend. Nu kan aan het lijstje van strandingen van deze soort in de zuidelijke Noordzee ook een Belgisch geval toegevoegd worden. Dankzij het project 'De Zee van Toen' (waarvan de provincie West-Vlaanderen de promotor is) mocht ik oude vissers interviewen over mogelijk relevante historisch-ecologische waarnemingen die ze op zee hebben gedaan. Het project was niet alleen gericht op hun vangsten, maar ook op het vastleggen van wetenswaardigheden en hun wedervaren met niet-commerciële soorten (Rappé, 2008). Tegelijk polste ik hen ook altijd naar fotografisch materiaal. Zo kwam ik een foto op het spoor van een grijze dolfijn, omringd door een aantal plechtig poserende mannen (zie foto). Het origineel heeft in een café gehangen dat al

enige tijd niet meer bestaat. Wat de nieuwe bestemming van het origineel is geworden, als het nog bestaat, kon niemand mij vertellen. Op de achtergrond is een zeil waar te nemen. Dit is duidelijk bedoeld om het tafereel aan ongewenste blikken te onttrekken. Ongewenste blikken zijn waarschijnlijk synoniem met 'niet-betalende' blikken. Het tafereel heeft zich voorgedaan in Blankenberge en van Blankenberge-naars is geweten dat ze wel van een frank houden. Een "Blankenbergse rekening" (een factuur zonder duidelijkheid over hoe men aan het totaalbedrag komt) is nog altijd een begrip aan de oostkust. De leeftijd schattend van enkele gekende omstanders moet dit voorval ergens in de eerste helft van de jaren dertig van de vorige eeuw gesitueerd worden.

Vangst of stranding? Blankenberge had in de jaren dertig nog een bloeiende vissersgemeenschap. De objectiviteit gebiedt te zeggen dat het eigenlijk niet uit te sluiten is dat dit dier in zee gevangen of gevonden werd en als curiosum is meegebracht. Maar ook dan zou dat waarschijnlijk in de Belgische kustwateren zijn gebeurd, want de Blankenbergse visgronden lagen in de onmiddellijke omgeving van de kust.

Tegen deze mogelijkheid, dat het geen stran-



Grijze dolfijn

ding maar een vangst in zee zou betreffen, is echter een sterk argument in te brengen. Met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid is dit geval toe te schrijven aan één van de slecht gedocumenteerde en ongedetermineerde gebleven meldingen die De Smet (1974) al sinds zijn eerste overzicht van de walvisachtigen van onze kust kende. Daarin vermeldde hij in zijn Appendix A (Niet-gedetermineerde specimens), als 1e nota bij de rubriek "C. Kleinere dieren: minder dan 4 meter":

"DOLFIJNEN (?) TE BLANKENBERGE. In 1934 (op 10-VIII ?) een 12-tal specimens in de vissershaven van Blankenberge. Het lot van deze dieren is ongelukkig geweest: een jager schiet op de dieren. Deze komen in paniek en rammen drie vissersvloepen, die naderhand zinken. Als gevolg daarvan wordt het leger ingezet om al deze dieren te doden. Zij worden uit de haven gesleept en tentoongesteld. Het is niet geweten wat er naderhand mee gebeurd is. Het zouden dolfijnen *Delphinus delphis* L. geweest zijn (volgens een mededeling van de heer J. Aspeslagh van Blankenberge)."

De periode klopt. De plaats klopt. Het tentoongstellen klopt. Ik acht bovendien grijze dolfijnen, met hun forse bouw en hun stompe kop, beter in staat om een boot te rammen met enige schade tot gevolg, dan de gewone dolfijnen *Delphinus delphis* met hun smalle, spitse snuit en ranke, en veel kwetsbaardere

kaaksbeenderen. Aan wijlen de heer J. Aspeslagh, voormalig hoofd van de dienst Toerisme van Blankenberge, kan ik helaas geen verdere details meer vragen.

Als het hier inderdaad om de grijze dolfijn gaat, wat ik geneigd ben te geloven, dan is het meteen ook de grootste school van grijze dolfijnen die ooit in de zuidelijke Noordzee is geregistreerd. Grijze dolfijnen leven inderdaad graag in kleine scholen (5 tot 30), die dikwijls heel dicht bijeen blijven.

Oudere Belgische stranding Het is bovendien maar de vraag of de waarneming in Blankenberge echt het eerste geval voor België is. Toevallig viel mijn oog



De vangst van een grijze dolfin in Blankenberge, jaren dertig van de vorige eeuw.
Collectie D. De Soete

eeuw wel meer meldingen van grijze dolfinen in de Noordzee en directe omgeving waren. Zo noemt Fraser (1946 & 1953) twee vondsten van een mannetje. Op 31 mei 1933 bij Crouch in Oost-Engeland, langs de zuidoever van de Humber en op 19 maart 1938 in Rye Bay in Zuid-Engeland, in het oostelijk deel van het Kanaal. In het najaar van 1938 werden in Denemarken twee gevallen vastgesteld (Bondesen, 1977) en ééntje bij Jersey, één van de Kanaaleilanden, ten westen van de Cotentin (Normandië). Ook in Denemarken, nochtans veel gunstiger gelegen om oceaangasten op zijn kusten te ontvangen, is de soort uitzonderlijk zeldzaam. Daar deed zich sinds de gevallen uit de jaren dertig pas weer een stranding voor in 2007.

De jaren dertig van de vorige eeuw vertonen in ecologisch opzicht een aantal gelijkenissen met de huidige situatie van opwarming (Rappé, 2008), onder andere dat de diversiteit aan walvisachtigen in de Noordzee toen hoger was dan gemiddeld. Misschien duikt de grijze dolfin spoedig weer eens op in de zuidelijke Noordzee, maar dan liever waargenomen op zee dan als kadaver op het strand!

Guido Rappé, guido.rappe@gmail.com

Woord van dank

Met dank aan J. Chimonides, D. De Soete, P. Falin en F. Vanden Broecke.

in dezelfde bron (De Smet, 1974), op dezelfde bladzijde 141, op een andere passage. Ik geef die u opnieuw zoals het er staat, zodat u voor uzelf kunt oordelen:

"Giucciardini vermeldt in zijn "Belgium, dat is: Nederlandt" (1648) op p.302, na de vermelding van de stranding van acht walvissen te Oostende (zie onder potvis...) dat in datzelfde jaar (1403 of 1404 ?) te Oostende ook een "zeevercken" gevangen werd "van lijve

ende vleesche een oprecht vercken gelijkend, maar tweemaal grooter".

Misschien is hier een butskop, *Hyperoodon ampullatus* (Forster) bedoeld, die inderdaad een stompe snuit heeft en wit is." Zelf zou ik een grijze dolfin niet durven uitsluiten: de kop is nog stomper dan van een butskop en met name oudere dieren kunnen heel wit zijn. Bovendien wijst de beschrijving van "tweemaal grooter" dan een varken eerder op de grootte van een grijze dolfin (maximaal vier meter) dan van een butskop (maximaal tien meter) die minstens het vijfvoudige van een varken bedraagt.

Meer oude meldingen Het is opvallend dat er in de jaren dertig van de vorige

Verder lezen?

Bondesen, P., 1977. Danmark fanger hvaler. Natur og Museum 18: 1-2.

De Smet, W.M.A., 1974. Inventaris van de walvisachtigen van de Vlaamse Kust en de Schelde. Bulletin Kon. Belg. Inst. Natuurwetenschappen, Biologie, 50(1): 1-156.

Fraser, F.C., 1946. Report on *Cetacea* stranded on the British coasts from 1933 to 1937. Bull. British Mus. (Nat. hist.) 12: 49-51.

Fraser, F.C., 1953. Report on *Cetacea* stranded on the British coasts from 1938 to 1942. Bull. British Mus. (Nat. hist.) 13: 1-48.

Rappé, G., 2008. De Zee van Toen. Een historisch-ecologische verkenning van de zuidelijke Noordzee (1930-1980), uit de mond van Vlaamse vissers. Brugge, Provincie West-Vlaanderen, 463 blz.



Kleine zoogdieren in de nabijheid van veehouderijen

Risico's voor voedselveiligheid?

De laatste jaren is in Nederland met regelmaat onderzoek gedaan naar de overdracht van ziekteverwekkers door kleine zoogdieren (*Rodentia*, *Soricidae*). Ziekteverwekkers die deze diertjes bij zich dragen, kunnen na overdracht op landbouwhuisdieren uiteindelijk bij de mens tot gezondheidsproblemen leiden. Daarom is het belangrijk om de risico's op deze overdracht te kennen.

Bastiaan Meerburg en Aize Kijlstra

De aanwezigheid van bepaalde soorten kleine zoogdieren (woelmuizen, spitsmuizen) op en rond het boerenbedrijf is een niet noemenswaardig gegeven behorende bij het lokale ecosysteem. Maar soms treden problemen op. Met bepaalde soorten die economische schade veroorzaken, zijn boeren over het algemeen minder blij (bijvoorbeeld de huismuis *Mus musculus*, de bruine rat *Rattus norvegicus* en de zwarte rat *Rattus rattus*). Dit kan schade zijn doordat het 'ongedierte' voedsel opneemt dat voor het vee was bedoeld, maar ook doordat commensalen (zogenaamde kostgangers die in de omgeving van de mens leven maar normaal geen schade veroorzaken) soms de elektriciteitsleidingen in stallen doorknagen, waardoor waarschijnlijk vaak brand in veehouderijbedrijven ontstaat.

Varkens Het direct contact tussen kleine zoogdieren en landbouwhuisdieren kan

soms ook risico's met zich meebrengen. Zulk contact kan ertoe leiden dat ziekteverwekkers worden overgedragen van het kleine zoogdier naar bijvoorbeeld varkens. Varkens zijn alleseters en eten ook dode kleine zoogdieren op. Als deze laatste een ziekteverwekker bij zich dragen is de kans aanwezig dat deze ziekteverwekker zich in het vlees van het varken nestelt. Nadat het varken is geslacht kan de consument dit besmette vlees vervolgens aantreffen in de supermarkt. Bij de bereiding is het belangrijk om het vlees voldoende te doorbakken. De ervaring leert dat dit vaak onvoldoende gebeurt (denk maar eens aan de zomerse barbecue!). In het geval van *Salmonella* en *Campylobacter* is het resultaat meestal een ernstige voedselvergiftiging, maar in het geval van *Toxoplasma gondii* kunnen de gevolgen zeer ernstig zijn. Als een vrouw tijdens haar zwangerschap voor het eerst in contact komt met de parasiet kan dit leiden

tot een spontane abortus, een kindje met een waterhoofd, of ernstige oogafwijkingen bij het kind op latere leeftijd. Minder goed bekend is het feit dat de procedures die in Nederland gevolgd worden bij de bereiding van gefermenteerde worsten en rauwe hammen, waaronder ontbijtspek, onvoldoende zijn om de aanwezige *Toxoplasma* parasiet binnen afzienbare tijd te doden. Hierdoor kunnen consumenten met deze parasiet in aanraking komen.

Biologisch Met name op biologische bedrijven is het risico op direct contact tussen kleine zoogdieren en landbouwhuisdieren groot, omdat het vee daar de mogelijkheid tot uitloop heeft, en ruwvoer en stro krijgt. Zo wordt een omgeving gecreëerd, waar met name commensale knaagdieren zich op hun gemak voelen. In ons onderzoek hebben wij vooral gekeken of kleine zoogdieren op het boerenbedrijf de bekende voedselbacteriën



Salmonella en *Campylobacter* en de parasiet *Toxoplasma gondii* (ook wel de kattenparasiet genoemd) bij zich dragen. Vanwege het grotere risico hebben wij ons onderzoek steeds op biologische bedrijven uitgevoerd.

Voor wat betreft *Salmonella* en *Campylobacter* bleek in een eerste vangronde (Meerburg *et al.*, 2006) dat in het bijzonder huismuizen en bruine ratten besmet waren. Van de in totaal 283 gevangen kleine zoogdieren op 10 verschillende biologische bedrijven (waarvan 9 varkens en 1 pluimvee) waren 8 van de 83 gevangen huismuizen besmet met *Campylobacter*, en 1 van de 8 bruine ratten. Slechts één klein zoogdier (een huismuis) was besmet met *Salmonella*. Het lijkt erop dat deze bacteriën dus vooral bij commensale soorten voorkomen. Het bleek overigens moeilijk om precies vast te stellen hoe besmetting nu plaats vindt. Door middel van bepaalde technieken konden we aantonen dat varkens met identieke stammen van *Campylobacter* besmet waren, maar het bewijzen van de volgtijdelijkheid (eerst de varkens, dan de muizen of andersom) blijft erg lastig.

Bij de besmetting met *Toxoplasma gondii* door kleine zoogdieren was een ander beeld zichtbaar tijdens een tweede vangronde op drie biologische varkensbedrijven (Kijlstra *et al.*, 2008). Dit onderzoek werd uitgevoerd door Wageningen Universiteit & Research Centrum, in nauwe samenwerking met het Belgische Wetenschappelijk Instituut voor de Volksgezondheid (voorheen Instituut Pasteur). Met behulp van een zogenaamde real-time PCR (een DNA-bepaling) werd gekeken of de 216 gevangen kleine zoogdieren het erfelijk materiaal van de parasiet in hun brein of hartweefsel hadden zitten. Dit bleek het geval bij alle soorten die werden gevangen. Opvallend was dat er hierbij grote verschillen tussen de soorten werden gevonden: bij huismuizen kwam de parasiet

slechts bij 6.5 procent van de dieren voor, bij bruine ratten bij 10.3 procent van de gevangen exemplaren, bij bosmuizen 14.3 procent en bij huisspitsmuizen 13.6 procent. Het aantal gevangen veldmuizen en rosse woelmuizen was te gering om hierover een betrouwbare voorspelling te kunnen doen. Het is overigens de eerste keer dat een besmetting met de *Toxoplasma*-parasiet bij de huisspitsmuis wordt gerapporteerd.

Proef Om te kijken in welke mate knaagdieren verantwoordelijk zijn voor de overdracht naar de varkens werd ook bloed van de varkens afgenomen, voor én na een bestrijdingsactie van 4 maanden op de boerderijen. Voordat de actie werd uitgevoerd waren tussen de 8 en 17 procent van de slachtvarkens op alle drie de bedrijven besmet met de parasiet. Tijdens de bestrijdingsactie waren varkens van 2 van de 3 bedrijven 'schoon' en werd de *Toxoplasma*-parasiet niet meer aangetroffen. Op het derde bedrijf was de besmettingsgraad een stuk gedaald (Kijlstra *et al.*, 2008). Nadat de bestrijding stopte, nam het aantal besmette varkens op één van de schone bedrijven weer langzaam toe: een aanwijzing dat bestrijding een belangrijke rol speelt bij het beperken van de overdracht. Overigens zal een bestrijdingsactie voornamelijk invloed hebben op de populatie ratten en huismuizen en zal de invloed op niet-commensale soorten over het algemeen beperkt zijn.

Conclusie Ongediertebestrijding op boerderijniveau kan een bijdrage leveren aan een vermindering van de *Toxoplasma*-besmetting in varkensvlees, waardoor uiteindelijk minder mensen ziek zullen worden. De vraag blijft wel hoe deze bestrijding van commensale soorten het beste kan plaatsvinden. Biologische boeren vinden het gebruik van rodenticiden (gifstoffen) vaak niet passen binnen hun bedrijfsvoering,

waarin wordt uitgegaan van een bepaald wereldbeeld. Door hun bedrijf netjes te houden, door preventieve maatregelen toe te passen (bijvoorbeeld door gebruik te maken van de aanwezigheid van natuurlijke vijanden, zoals het ophangen van uilenkasten) kan worden voorkomen dat plagen van commensale knaagdieren ontstaan (Meerburg *et al.*, 2004). Dat is dan ook het belangrijkste advies dat aan deze veehouders kan worden meegegeven. Mocht er ondanks deze voorzorgsmaatregelen toch een plaag ontstaan, dan zullen de veehouders helaas terug moeten grijpen op de rodenticiden of het gebruik van de ouderwetse klapval.

Bastiaan Meerburg en Aize Kijlstra zijn als onderzoekers verbonden aan Wageningen Universiteit & Research Centrum, bastiaan.meerburg@wur.nl

Verder lezen?

Kijlstra, A., B.G. Meerburg, J.B.J. Cornelissen, S. de Craeye, P. Vereijken, E. Jongert. 2008. The role of rodents and shrews in the transmission of *Toxoplasma gondii* to pigs. *Veterinary Parasitology*, 156 (2008): 183-190.

Meerburg, B.G., W.F. Jacobs-Reitsma, J.A. Wagenaar, A. Kijlstra, 2006. Presence of *Salmonella* and *Campylobacter* spp. in wild small mammals on organic farms. *Applied & Environmental Microbiology*, 72 (1): 960-962.

Meerburg, B.G., M.K. Bonde, F.W.A. Brom, S. Endepols, A.N. Jensen, H. Leirs, J. Lodal, G.R. Singleton, H.J. Pelz, T.B. Rodenburg en A. Kijlstra, 2004. Towards sustainable management of rodents in organic animal husbandry. *NJAS-Wageningen Journal of Life Sciences* 52 (2): 195-205.



Hyperlink

De Vlaamse zoogdierdeskundige Dirk Criel bespreekt op geheel eigen wijze websites over zoogdieren.

Thema

Van wat zou dat nu kunnen zijn?

Het is armoede troef als je speurt naar sporen van zoogdieren op het internet. Ik heb mijn uiterste best moeten doen om met een digitale keutel op mijn scherm de ware eigenaar te achterhalen. Ik kwam meteen tot het besluit dat websites vooralsnog geen concurrent vormen voor de boekhandel, want ondanks alle hightech moest ik terugvallen op mijn vertrouwde sporenhandboek uit de boekenkast. Vooral de Nederlandstalige zoogdierwerkgroepen laten het afweten op speurdersvlak. Weliswaar bezit de Belgische zoogdierenwerkgroep een uitstekend pagina over knabbelnootjes ① en zijn ze de trotse eigenaar van een digitale strontfolder ②,



maar daar houdt het dan ook bij op. Als Zoogdiervereeniging laten we het helemaal afweten, terwijl het spoorzoeken ons nochtans in het bloed zit. Het brengt me in verlegenheid als ik u zeg dat een survivalsite als enige Nederlandstalige site voor de nodige informatie zorgt ③. Er is dus werk aan de winkel op dat vlak. Zelfs onze Engelse burens met hun eeuwenoude onderzoekstraditie zijn in hetzelfde bedje ziek. Met één enkele website ④ en ⑤ moeten ze het ginds over het Kanaal doen en die maakt deel uit van een omvangrijke natuurwebsite. Voor één keer komt het soelaas van onze zuiderburen: in Frankrijk en Spanje is er geen gebrek aan websites voor sporenzoekers. Welgeteld zes sites vergasten ons op een overaanbod aan welgedocumenteerde informatie, al beperkt die zich vaak tot de prenten van zoogdieren. Een regionale Franse site ⑥ groe-

peert die in soortengroepen hetgeen ons een mooi overzicht verschaft, al had het allemaal wat overzichtelijker gekund. Dat meer gestructureerd overzicht verschaft wel een Franse jagerssite ⑦, maar die wil ik niet verder promoten, gezien het in één adem ook de bouwjacht op das en vos aanprijst. Mijn grote favoriet is de site van het Spaanse natuurpark Sierra de Baza ⑧. Uiteraard spitst die zich toe op de sporen van soorten die in het natuurgebied voorkomen maar dat zijn er gelukkig flink wat. De Spaanse site van Barbastella-Mastozoología ⑨ komt aardig in de buurt van voorgaande. Beide beperken zich ook niet tot de prenten van zoogdieren, maar omvatten het geheel van sporen, althans voor zover die relevant zijn om soorten te herkennen. Ook de website van het Franse documentatiecentrum CDDP ⑩ gaat in op het geheel maar beperkt zich niet tot de zoogdieren en de informatie is zeer beperkt. Dit wordt wel ruim gecompenseerd door duidelijke foto's. Er ligt dus nog een werkveld voor zoogdierenverenigingen open.

- ① www.zoogdierenwerkgroep.be/index.php?id=130
- ② www.natuurpunt.be/uploads/biodiversiteit/zoogdieren/documenten/pag_294_folder_gebolder.pdf
- ③ www.over-leven-in-de-natuur.com/?start=/pr/subpage.php/customercode=mersie/currentlanguage=nl/pagecode=Subpage_jv1b/introshown=1/deeplink=1
- ④ www.wildaboutbritain.co.uk/list/mammals/droppings
- ⑤ www.wildaboutbritain.co.uk/list/mammals/tracks
- ⑥ http://circulaire.chez-alice.fr/empreintes/introduction_traces.htm
- ⑦ <http://volcelest.chez-alice.fr/mammif.htm>
- ⑧ www.sierradebaza.org/Fichas_fauna/fichas_fauna_general.htm
- ⑨ www.barbastella.org/mastozoologia/raistros_mamiferos.htm
- ⑩ www.crdp-montpellier.fr/themadoc/traces/p05_REP_INDICE.htm

Websites

Een vangnet voor de wilde kat

In Duitsland wordt al enige jaren werk gemaakt van een ecologisch netwerk voor de wilde kat. Die groene corridor vertrekt in Midden-Duitsland en gaat via de Eifel ook richting België uit. De kern ligt in de Hainich en het Thüringer Wald. Een goed gestructureerde website ① licht het geheel van maatregelen toe; die liggen tussen onderzoek en voorlichting en omvatten eveneens een rits concrete beschermingsmaatregelen. De site maakt gebruik van enkele leuke presentatietechnieken. Daaronder zit een interactieve satellietfoto waarop je de leefgebieden kan bekijken en de routes kan aflopen die voor de wilde kat zijn voorbestemd. Je kan tegelijk nagaan waar zich migratieproblemen stellen en acties aan de orde zijn. Links verwijzen naar gebiedseigen initiatieven in elk van de bondsstaten. Het Biostation Neuskirchen speelt in onze grensregio een belangrijke rol en biedt aansluitend op voormelde site een interessante aanvulling ②. Langs Belgische kant houdt het BNVS ons op de hoogte ③. Je vindt er bovendien een een-



voudige maar fraaie brochure over het lokaal project ④. Wil je daar ook nog een fraaie poster bij dan kan je die downloaden of bestellen bij het Bundesministerium für Umwelt und Naturschutz ⑤. Kijk meteen ook eens naar de downloadrubriek van deze site, want daar vind je nog een veelheid aan zoogdierenpublicaties ⑥.

- ① www.wildkatze.info
- ② www.biostationeuskirchen.de/proj_katzen.htm

- ③ www.bnvs-ostbelgien.org/nz_31.shtml
 ④ www.biostationeuskirchen.de/Faecher-heft_Wika.pdf
 ⑤ www.bmu.de/artenschutz/doc/6230.php
 ⑥ www.bmu.de/artenschutz/downloads/doc/20293.php

De wasberen komen Met de krantenkop "Wasbeer trekt verwoestend spoor door Belgische bossen" kreeg de wasbeer zopas wederom veel aandacht. Aanleiding voor deze zorgwekkende persmededeling was de vaststelling dat het Natuurhulpcentrum van Opglabbeek (B) de laatste tijd steeds vaker wasberen voor opvang binnenkrijgt. Ook andere Belgische centra zouden alsmaar meer van die ondienaren ontvangen. Aan het woord was de zelfverklaarde wasbeerdeskundige Rudy Oyen



van het Vogel- en Zoogdierenopvangcentrum in Heusden-Zolder, die dringend aan wat persaandacht toe was. Het maakte meteen de weg vrij voor een reeks wilde verhalen die vanuit jagersmidden verder worden gevoed. Het Waalse Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (CRNFB) zou deze stelling bevestigen ① en wie ben ik om wetenschap te betwisten. De dreiging komt eens te meer uit Duitsland. Om een derde invasie uit te sluiten zou dringend actie nodig zijn. Om te weten of het allemaal wel zo'n vaart loopt, heb ik er de publicatie van Alterra over wasberen in Nederland ② op nagekeken en dat geeft toch wel een genuanceerder beeld. Hoofconclusie is dat het aantal wasberen in het Duitse grensgebied op dit moment nog erg klein is en dat er geen aanwijzingen zijn dat de populatie wasberen snel aangroeit. In België ligt de situatie anders dan in Nederland maar ook in Wallonië, die de toegangspoort vormt, loopt het niet zo'n vaart ③. Maar wie kan het beter weten dan den Duits zelf. Het 'Projekt Waschbär' heeft vorig jaar zijn eerste resultaten prijsgegeven ④ en vertelt ons dat we waakzaam moeten zijn maar niet ongerust. De gerenommeerde en enige echte wasbeerkenner Ingo Bartussek bevestigt dit op zijn webstek ⑤ en geeft objectieve uitleg. Kortom: we moeten de zaak ernstig nemen maar paniek zaaien helpt de zaak geenszins vooruit. Met een gerichte aanpak aan het Duitse front moet deze in Duitsland in-

middels goed ingeburgerde vreemdeling binnen de perken worden gehouden. Rest alleen de vraag of de politiek zich hiervan bewust is.

- ① <http://environnement.wallonie.be/crnfb/site/dncp/chasse/PDF/Gestion%20espèces%20invasives%20raton%20laveur.pdf>
 ② www.minlnv.nl/cdlpub/servlet/CDLServlet?p_file_id=30182
 ③ www.projekt-waschbaer.de
 ④ www.diewaschbaerenkommen.de
 ⑤ www.foretwallonne.be/031pdf.folder/fw90_3-12%5Bratons%5D.pdf

Surf ook even naar...

Begin al maar te beveren Bevers zijn tegenwoordig in en onderwerp van een toeristische hausse. Terwijl je vroeger richting oosten moest om ze te spotten, kan je ze nu vlakbij de deur te zien krijgen ①: in Dijlevallei, Ardennen, Biesbosch of Swalm. Het observeren van deze nachttactieve knager is niet altijd makkelijk. Enige voorkennis van een lokale gids verhoogt de kans op succes behoorlijk al verlies je hierdoor de mystiek van het zoeken. Wil je helemaal zeker zijn dat je de beestjes te zien krijgt, dan zak je best af naar het beverobservatorium van het Beverbos ②.

- ① www.beverwerkgroep.be
 ② <http://cms.dordrecht.nl/dordt?waxtrapp=exrboDsHaKnPvBeBbBC>

Verdomme toch Er zijn van die momenten waarop je jezelf vervloekt omdat je een taal niet kundig bent. Als rechtgeaarde Belg mag ik dan wel vier en een halve Europese talen machtig zijn, maar dat daar uitgerekend het Noors niet bij hoort is wel erg jammer. Dat sluit me af van de vele in-



formatie over roofdieren op de strak maar tegelijk fraai opgebouwde website Rovdyr. Daardoor ontgaat me heel wat kennis over het wel en wee van al dat roofwild in het hoge noorden, maar ik troost me met de fraaie beelden en enkele amper begrijpelijke zinnestjes, die duidelijk stellen wat ik allemaal misloop.
www.fvr.no

Als je het maar weet Misschien wist u het al maar er bestaat zoiets als een World Lagomorph Society. Hoera hoor ik u al roepen: eindelijk ook eens iets over hazen. Maar helaas: meer valt er niet te vertellen. Blijkbaar ook niet over de vereniging zelf. U moet genoeg nemen met enkele linken naar twee schamele projecten. Wat verwijzingen naar afgelopen congressen vullen de resterende pagina's. Meer niet.

www.worldlagomorphsociety.org

Videoarchief "Beelden van het leven op aarde" is de ondertitel van het 'Arkive' een uitgebreide verzameling video's en foto's van onder andere zoogdieren. Op zich niets bijzonders hoor ik u zeggen. Zo zijn er dertien in een dozijn, maar de vele unieke beelden tillen deze site op een hoger niveau en maken het tot een buitenbeentje. Bekijk het zelf en begin bij wijze van voorsmaakje met de geboorte van een dwergvleermuis ①, een nestje pasgeboren hazelmuisjes ② of een zwemmend konijn ③. Je kan de filmpjes bovendien ook downloaden.

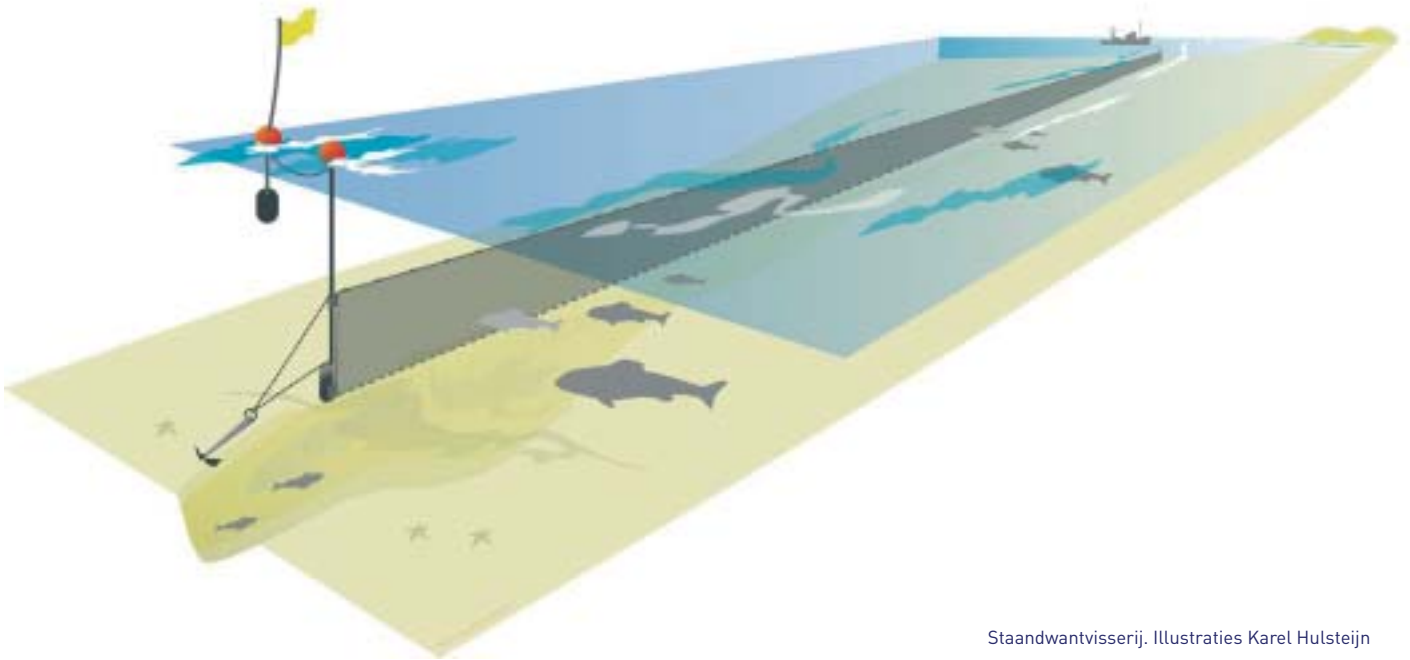
- ① www.arkive.org/pipistrelle-bats/pipistrellus-pipistrellus-and-pipistrellus-pygmaeus/video-09.html
 ② www.arkive.org/common-dormouse/



[musccardinus-avellanarius/video-09b.html](http://www.arkive.org/musccardinus-avellanarius/video-09b.html)
 ③ www.arkive.org/rabbit/orctolagus-cuniculus/video-06b.html

Bunkergordel voor vleermuizen

Deze site is er voor geïnteresseerden in oorlogshistorie, maar het leek de auteur een leuk idee om onverwacht een zijspiongetje te maken naar een gerelateerd maar toch afwijkend onderwerp. In dit geval wordt de aandacht van de bezoeker op een beschermingsinitiatief voor vleermuizen gevestigd. Al enige jaren is de vzw Natuurpunt in België bezig met de inrichting van verlaten bunkers als vleermuizenverblijf. De uitgangspunten voor de inrichting worden op een rijtje gezet en met enkele voorbeelden geïllustreerd.
www.bunkergordel.be/9.00%20Vleermuizenproject%20Natuurpunt.htm



Staandwantvisserij. Illustraties Karel Hulsteijn

Pingers tegen bijvangst bruinvissen geen wondermiddel!

Bruinvissen verdrinken soms per ongeluk in vissersnetten. Regelmatig berichten de media dat dit probleem eenvoudig te verhelpen is door het gebruik van zogenaamde pingers. Pingers zijn kleine apparaatjes die door bruinvissen als onaangenaam ervaren tonen uitzenden en die aan de netten bevestigd kunnen worden. Onderzoek heeft uitgewezen dat de inzet van pingers het aantal bijvangsten kan verminderen. Desondanks kleven er problemen aan het gebruik van pingers betoogt Bram Couperus van Wageningen-IMARES.

Ingezonden door: Bram Couperus

In Nederland worden – net als in de overige Noordzeelanden – verschillende typen netten gebruikt. Buitenlandse gegevens laten zien dat bijvangsten met name in de zogenaamde staande netten plaatsvinden. Deze netten hebben mazen van dun nylondraad. Ze ‘staan’ op de bodem doordat ze onderaan verzwaard zijn met lood en op de bovenlijn drijvers hebben. Verreweg het meest gebruikte type staandwant in Nederland zijn netten waarmee op tong wordt gevestigd. Deze netten zijn ongeveer een meter hoog en hebben betrekkelijk kleine mazen. Doordat er geen of maar enkele drijvers op de bovenlijn zitten, staat dit type net vrij laag en gekruld op de bodem. In Denemarken – een land met veel staandwantvissers – vinden betrekkelijk weinig bijvangsten plaats in dit type netten (Vint-

her, 1999). Bijvangsten lijken vaker voor te komen in staandwantnetten met grotere mazen die gebruikt worden om kabeljauw, tarbot en griet te vangen. Het aantal bijgevangen bruinvissen in de Deense Noordzee werd in het afgelopen decennium geschat op ongeveer zesduizend per jaar (Vinther & Larsen, 2004). Die schatting was gebaseerd op bijvangsten die met name plaatsvonden in grofmazige netten.

In de boomkorvisserij komen waarschijnlijk nauwelijks bijvangsten voor. Aangenomen wordt dat ook andere vormen van trawlvisserij weinig bijvangsten van bruinvissen hebben, maar harde gegevens ontbreken vooralsnog. Wanneer men pingers zou willen introduceren in de Nederlandse visserij zijn de eerste vragen die opdoemen: in welke visserij, bij welke typen net

en in welk seizoen zouden vissers pingers moeten toepassen?

Een bijvangst is voor een individuele visser een zeldzame gebeurtenis. De schaarse gegevens waarover we beschikken, wijzen er op dat bijvangsten sterk geclusterd voorkomen. Dat betekent dat een visser maanden, jaren geen bruinvissen bijvangst en dan ineens een aantal. De kans is groot dat collega-vissers in de buurt op hetzelfde moment ook bijvangsten hebben. De individuele visser denkt op dat moment vermoedelijk dat het een incident is, terwijl er sprake is van een patroon. Het is goed denkbaar dat dit de perioden zijn waarop veel bruinvissen met kenmerken van bijvangst aanspoelen op het strand, zoals de verschillende (onderzoeks)instituten begin 2009 constateerden. In een si-

tuatie als deze zou het gebruik van pingers positief kunnen uitpakken. Voorwaarde is dan wel dat de vissers weten dat het geen incident betreft maar dat er een periode is aangebroken waarin de kans op bijvangsten verhoogd is.

De aanwezigheid van bruinvissen in de kustzone en het aantal strandingen varieert sterk (Camphuysen, 2004; Couperus *et al.*, 2009). Het is momenteel ook niet te voorspellen of zich in de komende maanden of jaren veel of weinig bijvangsten zullen voordoen.

In een situatie waarin bijvangsten zeldzaam en onvoorspelbaar zijn, is het van vissers veel gevraagd om standaard pingers op de netten te bevestigen. Te meer daar pingers een grote kostenpost vormen in deze kleinschalige visserij.

De meest gebruikte pingers hebben een niet te vervangen batterij, waardoor ze om het jaar vervangen moeten worden. Verder moeten pingers regelmatig vervangen of gerepareerd worden, omdat ze verloren of stuk gaan. Behalve dat dit een belasting voor het milieu kan vormen, kunnen niet werkende pingers het aantal bijvangsten zelfs verhogen. In de normale praktijk waarin geen bruinvissen worden bijgevangen, bestaat het gevaar dat de pingers niet optimaal worden onderhouden. In het 'Take reduction plan' in de Golf van Maine (VS) werd vastgesteld dat netten waarvan sommige pingers het niet doen, meer bijvangsten hebben dan netten zonder pingers (Palka, 2007). Dit komt waarschijnlijk doordat een niet werkend exemplaar in een reeks werkende pingers een veilige

doorgang voor een bruinvis suggereert. Indien pingers verplicht zouden worden gesteld, komt bovenop het onderhoud voor rekening van de visser, ook nog eens de noodzakelijke controle op de toepassing van de regels door de overheid.

Een andere vraag is of het verantwoord is om op grote schaal geluid te produceren dat heel onaangenaam is voor de dieren. Op plaatsen met veel staande netten zouden grote aaneengesloten gebieden onleefbaar kunnen worden. Als dit dan ook nog eens gebeurt op plaatsen waar veel bruinvissen voorkomen dan worden bruinvissen in feite verjaagd uit gebieden waar ze van nature voorkomen. Hoe verhoudt dit zich tot de zorgen die sommige onderzoekers hebben over geluidsvervuiling van de scheepvaart en (de aanleg) van windmolenparken?

Mogelijk wennen bruinvissen op den duur aan het geluid van pingers, net als aan scheepvaartgeluiden, hetgeen natuurlijk ook niet goed is. Er is weinig bekend over gewinning op langere termijn van bruinvissen aan pinger geluiden, maar er zijn tekenen dat bruinvissen inderdaad wennen aan het geluid (Cox *et al.*, 2001).

Moeten we de bijvangst van bruinvissen dan maar accepteren? Of zijn er andere manieren om ongewilde bijvangst te voorkomen? Allereerst is het nodig om meer kennis te vergaren over bruinvissen en bijvangsten daarvan in Nederlandse wateren. Er vindt slechts sporadisch onderzoek plaats naar de verspreiding en naar bijvangsten. Begin 2009 is er voor het eerst een onderzoek geweest waarbij op 48

dagen een onafhankelijk waarnemer aan boord was van enkele boten die met staandwant vissen (Couperus *et al.*, 2009). Hierbij werd één bijvangst van een bruinvis waargenomen.

Wanneer we willen blijven vissen, dan is een kleine mate van bijvangst onvermijdelijk. Vanuit dit oogpunt is het relevant hoe groot de bijvangst mag zijn zonder dat de populatie bedreigd wordt. Voor walvisachtigen geldt als leidraad dat er niet meer dan 1-1,7 procent van de populatie mag worden bijgevangen. De getallen waarover we beschikken, wijzen erop dat dit percentage in de Noordzee waarschijnlijk wordt overschreden.

Een goede bescherming begint met kennis. Enerzijds moet er onderzoek gedaan worden naar de grootte van de populatie en anderzijds moet worden gemeten hoeveel bruinvissen worden bijgevangen. Een belangrijke rol bij het terugdringen van bijvangsten is weggelegd voor de vissers, met name degenen die wel eens een bruinvis in het net hebben. Vissers zouden elke bruinvis die per ongeluk wordt bijgevangen, moeten aanlanden voor onderzoek met vermelding van datum, vangstpositie en gebruikt vistuig. Pas als we meer inzicht krijgen waar, wanneer en onder welke omstandigheden bijvangsten plaatsvinden, kunnen we op zoek naar innovaties en mogelijke maatregelen om bijvangsten te voorkomen.

Bram Couperus, Wageningen-IMARES,
bram.couperus@wur.nl



Verder lezen?

Camphuysen, C.J., 2004. The return of the harbour porpoise (*Phocoena phocoena*). *Lutra* 47: 135-144.

Couperus, A.S., G. Aarts, J. van Giels, D.D. Haan & O. van Keeken, 2009. Onderzoek naar bijvangst bruinvissen in de Nederlandse visserij.

Cox, T.M., A.J. Read, A. Solow & N. Tregenza, 2001. Will harbour porpoises (*Phocoena phocoena*) habituate to pingers? *Journal of Cetacean Research and Management* 3: 81-86.

Palka, D.L., 2007. Effect of Pingers on Harbor Porpoise and Seal Bycatch., Northeast Fisheries Science Center, Philadelphia.

Vinther, M., 1999. Bycatches of harbour porpoises (*Phocoena phocoena* L.) in Danish set-net fisheries. *Journal of Cetacean Research and Management* 1(2): 123-135.

Vinther, M. & F. Larsen, 2004. Updated estimates of harbour porpoise (*Phocoena phocoena*) bycatch in the Danish North Sea bottom-set gillnet fishery. *Journal of Cetacean Research and Management* 6(1): 19-24.



Waarnemingen

Bijzondere waarnemingen van zoogdieren
in Vlaanderen en Nederland.

Een onverwachte exotische ontmoeting

Op 5 december 2008 reed ik langs de binnenduinrand van de duinen van Goeree ter hoogte van het natuurmonument de Kwade Hoek toen er plotseling een klein hert voor de auto sprong. Aanvankelijk dacht ik te maken te hebben met een ree (*Capreolus capreolus*).

Norman Deans van Swelm

Het bleek echter een Sika-hert (*Sika (Cervus) nippon Temminck*) te zijn, een soort waarvan voor zover bekend geen eerdere waarnemingen uit de Benelux bekend zijn. Het Sika-hert komt voor in Japan, Noord-oost- en Noord China. Sika-herten zijn echter in verschillende Europese landen uitgezet zoals in Groot-Brittannië, Denemarken, Duitsland, Frankrijk en op de Balkan. De gewei ontwikkeling bij Sika-herten is vrij beperkt van omvang en het zou daarom bij het waargenomen dier kunnen gaan om een één- à tweejarige bok. Opvallend maar in de gangbare gidsen niet beschreven zijn de kwastjes die zich achter op de hiel bevinden. Volgens ingewijden zou het dier uitgezet kunnen zijn door

Duitse vakantiegasten, maar uitzetting door jagers behoort ook zeker tot de mogelijkheden aangezien er in de door de Waterleiding Mij. en Natuurmonumenten beheerde duinen veel gejaagd wordt. In deze duinen komt bovendien ook al een wilde populatie fretten *Mustela putorius furo* voor, die zoals door E.J.O. Kompanje en auteur dezes werd vastgesteld niet of nauwelijks van steppebunzing *Mustela putorius eversmanni* te onderscheiden is (huiden in collectie Natuurmuseum Rotterdam). Onbekend is of er buiten het waargenomen dier nog meer Sika-herten in de duinen van Goeree huizen. De reden dat het dier zo plotseling voor de auto sprong werd veroorzaakt doordat de naast



Sika-hert. Foto Norman Deans van Swelm

de weg gelegen zandwal op grove wijze door een bulldozer ontbost werd, waardoor het dier zichtbaar ontheemd geraakt was!

Overdag trekkende ruige dwergvleermuizen op Schiermonnikoog

In augustus 2001 was Christophe Brochard voor een vogelexcursie op Schiermonnikoog. Ongeveer halverwege de middag stond hij op het Willemsduin aan de oostkant van het eiland toen er een groep van ongeveer vijftien vleermuizen opdook. De dieren kwamen aanvliegen vanaf de oostpunt van het eiland, draaiden een paar rondjes bij het duin en vlogen daarna door in westelijke richting. Het is daarbij aannemelijk dat de dieren over zee het eiland hebben bereikt. De vleermuizen konden door Chri-



Ruige dwergvleermuis.
Foto Rob Koelman

stoppe gedetermineerd worden als dwergvleermuizen (*Pipistrellus pipistrellus/nathusii*). Gezien de tijd van het jaar en de locatie ging het zeer waarschijnlijk om ruige dwergvleermuizen (*P. nathusii*). In de nazomer vindt er bij deze soort een massale trek plaats vanuit de zomergebieden in Noord-, Midden- en Oost-Europa naar gematigde wintergebieden in westelijk Europa, waaronder Nederland.

Ruige dwergvleermuizen kunnen in de trektijd in geheel Nederland worden aangetroffen, maar de hoogste dichtheden zijn aanwezig in de westelijke helft van het land. Er zijn aanwijzingen dat er bij de trek langs de kust stuwingsplaatsvinden. Ruige dwergvleermuizen trekken ook over zee, getuige meerdere vondsten van de soort op booreilanden op vele kilometers uit de kust. Daarnaast zijn er uit de nazomer van bijvoorbeeld Falsterbo in de zuidpunt van Zweden avondwaarnemingen bekend van

groepen ruige dwergvleermuizen (tot enkele honderden dieren), waarbij aangenomen wordt dat het hierbij gaat om dieren die zich verzamelen voor de trek naar Denemarken. Tenslotte heeft genetisch onderzoek aangetoond dat ruige dwergvleermuizen vanaf het continent doortrekken naar Groot-Brittannië. De waarneming op Schiermonnikoog past dan ook goed in het totaalbeeld dat momenteel bestaat van het trekgedrag van de soort. Wel is het uitzonderlijk dat de dieren overdag zijn waargenomen. De ruige dwergvleermuizen van Schiermonnikoog laten zien dat het de moeite loont om komende nazomer alert te zijn op overdag doortrekkende ruige dwergvleermuizen, met name in de kuststreek. Waarnemingen kunnen worden doorgegeven via de websites van www.telmee.nl of www.waarneming.nl.

Rob Koelman, Zoogdierverseniging

NEDERLAND

Egelcursusmiddag een succes

In het kader van het Jaar van de Egel organiseerde de Zoogdierverseniging op zaterdag 9 mei in Utrecht een middag over egels. Deze middag was bedoeld voor natuurgidsen, cursusleiders, medewerkers van natuureducatiecentra, bezoekerscentra, enzovoort. Zij konden zo hun kennis over de egel en het Jaar van de Egel vergroten. Zodat ze op eigen wijze een activiteit kunnen gaan organiseren tijdens het Egelweekend (het derde weekend in september). De activiteiten zullen op www.jaarvandeegel.nl aangekondigd worden. De 75 deelnemers uit het hele land kregen een hoogstaand programma voorgeschoteld en gingen enthousiast naar huis met een map met materiaal voor het organiseren van activiteiten.

Eerste wisentkalfjes geboren in Nederland

Voor het eerst sinds de herintroductie zijn in Nederland in het wild wisentkalfjes geboren in het Nationaal Park Zuid-Kennemerland. Het gaat om twee wisentkalfjes. Boswachters van PWN Waterleidingbedrijf Noord-Holland hebben de kalfjes op 26 mei waargenomen. De kalfjes, van verschillende koeien, zijn naar schatting rond Hemelvaart geboren.

Zoogdierverseniging schrapt toevoeging 'VZZ'

De algemene ledenvergadering van de Zoogdierverseniging heeft besloten dat de toevoeging VZZ die tot voorkort aan de naam was toegevoegd, geschrapt wordt.

Dit betekent dat we voortaan als 'Zoogdierverseniging' door het leven gaan. Een nieuwe huisstijl volgt.

De letters 'VZZ' stonden voor Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming en dat was dus eigenlijk dubbelop. Bovendien was het voor mensen die ons niet goed kennen een verwarrende afkorting die vaak verkeerd werd overgenomen en meer deed denken aan een verzekeringsmaatschappij dan aan een vereniging die zich inzet voor onderzoek naar en bescherming van in het wild levende zoogdieren. Om het iedereen wat makkelijker te maken is nu de toevoeging 'VZZ' uit de naam geschrapt. Daarmee komt de Zoogdierverseniging in het rijtje van zusterorganisaties als Vogelbescherming en Vlinderstichting. De Zoogdierverseniging is in 1952 opgericht als een platform voor iedereen met belangstelling voor onderzoek naar en bescherming van zoogdieren. Lange tijd werd de volledige naam gebruikt: Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming. De laatste jaren (sinds december 2004) was dat al veranderd in 'Zoogdierverseniging VZZ' en nu dus alleen nog 'Zoogdierverseniging'. Aan de koers en inzet van de Zoogdierverseniging verandert trouwens niets.

Filmpjes op ZoogdierTV

Kijk op ZoogdierTV (op Youtube of op site Zoogdierverseniging) voor nieuwe filmpjes over ree-kalfje met moeder, egels in de opvang en rosse vleermuizen.

Exoten tellen

Nieuwe website www.exotentellen.nl is in mei van start gegaan. Exoten zijn soorten die door de mens bewust of onbewust Nederland zijn binnengebracht en die zich zelfstandig in de natuur handhaven. De Zoogdierverseniging bracht onder andere de Pallas eekhoorn in.

Uit Lutra:

'Wasbeerhond op de voet volgen'

Onder andere vanwege de mogelijke verspreiding van ziekten, is het actief in de gaten houden van de ontwikkeling van wasbeerhonden van belang. Onderzoekers Marcella Oerlemans en Paul Koene komen tot deze conclusie in een studie gepubliceerd in het wetenschappelijke tijdschrift *Lutra* van de Zoogdierverseniging.

De wasbeerhond (*Nyctereutes procyonoides*) komt van oorsprong uit China, Korea, delen van Rusland en Japan. De soort is tussen 1929 en 1955 geïntroduceerd in Europese delen van de voormalige Sovjet Unie (vanwege het bont). Daar vandaan heeft de wasbeerhond zich verspreid naar grote delen van West Europa, waaronder Duitsland en Frankrijk.

De wasbeerhond wordt sinds 1990 ook regelmatig in Nederland waargenomen, met name in het oosten van het land en in Limburg. Duitse ervaringen leren ons dat de populatie zeer snel kan groeien. De omstandigheden in Nederland zijn gunstig voor deze omnivoor die maïs en vruchten eet, maar ook kleine zoogdieren, vissen, vogels en kikkers.

De onderzoekers verwachten geen voedselconcurrentie tussen wasbeerhond, vos en das. Wel zouden ze een rol kunnen spelen in de verspreiding van ziekten, zoals rabiës (hondsdolheid), de vossenlintworm (die nu slechts in een klein deel van Nederland voorkomt) en de Trichinella-parasiet. Hierdoor kan de aanwezigheid van de wasbeerhond in Nederland consequenties hebben voor wilde dieren, huisdieren, boerderijdieren, maar ook voor mensen.

Geen reden tot paniek, maar wel aanleiding om de komst van wasbeerhonden naar Nederland in de gaten te houden, zo concluderen de Wageningse onderzoekers. Dat gebeurt ook. Het RIVM en het Bureau Mulder Natuurlijk onderzoeken bijvoorbeeld dode wasbeerhonden onder andere op parasieten.

Voor meldingen en meer achtergrond, kijk op de site van Jaap Mulder: www.mulder-natuurlijk.nl.

Wisenten in het Kraansvlak met twee kalfjes. Foto PWN



Zoogdierdatabank on-line

Het is zo ver. De Zoogdierdatabank is opgenomen in de Nationale Databank Flora en Fauna (NDFF). De Zoogdierdatabank bevatte waarnemingen van zoogdieren in Nederland die de afgelopen decennia verzameld zijn; voor sommige soorten teruggaand tot het jaar 1900. Hieronder vallen bijvoorbeeld alle waarnemingen die in de periode 1970-1988 verzameld zijn voor de Atlas van de Nederlandse zoogdieren. In totaal gaat het om meer dan 500.000 waarnemingen (records). Die records zijn overigens niet individueel zichtbaar. Alle waarnemingen die in een jaar binnen een gebied van 5 bij 5 kilometer zijn verricht worden samengenomen en als één stip op een kaart getoond. De kaarten zijn te vinden op www.telme.nl, onder het kopje 'Soortinformatie'. Daar kan de soortgroep, de soort en de periode (in jaren) ingesteld worden, waarna een kaart verschijnt zoals deze van de haas



Egelmeldpunt van start

Sinds april zijn de egels uit winterslaap ontwaakt. Een goed moment voor de Zoogdierverseniging om in het kader van het Jaar van de Egel een egelmeldpunt te openen. We hopen dat iedereen die een egel ziet, deze meldt. Zo ontstaat een goed beeld van de verspreiding van egels anno 2009. Ziet u dit jaar dus een egel rondsnoffelen in tuin of park, geef het dan door aan de mensen van de Zoogdierverseniging. Dat kan via www.jaarvandeegel.nl (doorklikken op MELDPUNT). Ook waarnemingen van dode egels zijn, hoe triest ook, welkom. Alle plekken waar egels worden gezien, worden in kaart gebracht. Een vergelijkbaar onderzoek in Engeland leverde bijvoorbeeld de conclusie op dat in het stedelijke gebied van Londen nauwelijks nog egels gezien worden. Naast de afzonderlijke waarnemingen van egels die worden verzameld via het meldpunt, zijn er ook bijna honderd vrijwilligers lid geworden van het E-team. Deze forenzen noteren een jaar lang op hun woon-werk route de dode egels die ze aantreffen.



Pallas eekhoorn. Foto Ard van Roij

Ook Brabant telt mee met Zoogdieratlas.nl

Na Overijssel en Drenthe is het project Zoogdieratlas.nl ook in Noord-Brabant van start gegaan. Alle in het wild levende zoogdieren worden in kaart gebracht en op internet gezet. Brabanders en bezoekers kunnen de zoogdieratlas een succes maken door ogen en oren open te houden en waarnemingen van zoogdieren door te geven. Zie www.zoogdieratlas.nl. De zoogdieratlas van Brabant is een samenwerking van Provincie Noord-Brabant, Het Brabants Landschap, Landschapbeheer Brabant, Vleermuiswerkgroep Noord-Brabant en initiatiefnemer de Zoogdierverseniging.

Studiedag Zoogdiemonitoring

De Zoogdierverseniging en de Zoogdienerwerkgroep van Natuurpunt organiseren op 28 november een studiedag over het monitoren van zoogdieren. Sprekers uit binnen- en buitenland presenteren de resultaten van verschillende technieken die voor het tellen van zoogdieren worden gebruikt. Alle groepen komen aan bod, van vleermuizen tot roofdieren, van walvissen tot spitsmuizen. Ook aan exoten wordt aandacht besteed. De studiedag vindt plaats in Antwerpen. Leden ontvangen nog een persoonlijke uitnodiging, maar noteer de datum alvast in uw agenda.

Wolven welkom in Nederland

Het is eerder een kwestie van jaren dan van decennia wanneer de wolf in Nederland terugkeert. Poolse wolven naderen via Duitsland onze landsgrenzen. Waar en wanneer ze precies gaan komen en hoe ver ze het land in zullen trekken, is nog lang niet duidelijk. Maar wat de Zoogdierverseniging betreft, wordt de wolf in Nederland met open armen ontvangen. Wat dit betreft valt er veel te leren van Duitsland. Daar loopt het project 'Welkom Wolf!' van de Duitse Natuurbeschermingsorganisatie NABU. Goede voorlichting en het maken van gezamenlijke wildbeheerplannen vergroot de acceptatie van de wolf en laat zien dat mensen en wolven prima kunnen samenleven. De Zoogdierverseniging bekijkt op dit moment de mogelijkheden om

samen met andere organisaties en deskundigen in Nederland een vergelijkbaar project te starten.

Gezocht in de zomer

Om te weten te komen hoe het gaat met de vleermuizen in Nederland start de Zoogdierverseniging een nieuw monitoring meetwerk voor vleermuizen in de zomer.

Met een aantal vleermuissoorten gaat het niet goed in Nederland maar hoe ontwikkelen de soorten zich over de jaren? Om dat te weten te komen moet er veel geteld worden op vaste plekken. En door vrijwilligers met verstand van zaken want die moeten wel de verschillende vleermuissoorten kunnen herkennen. Al enkele decennia verricht een aantal vrijwilligers op eigen initiatief zolderstellingen op diverse locaties, met name in Limburg. Helaas levert dit een onvolledig beeld van de ontwikkelingen in aantallen van de grijze grootoor- en ingekorven vleermuis en van de verspreiding van alle vleermuissoorten op zolders. Veel soorten overwinteren op plaatsen die voor mensen onbereikbaar zijn. 's Zomers zijn deze soorten wel makkelijk te vinden, namelijk op zolders. Daarom bouwt de Zoogdierverseniging samen met deze en nieuwe vrijwilligers de tellingen uit tot een systematisch monitoringproject voor vleermuizen op zolders.

Muizen voorspellen slecht boommarkerjaar

Een gerichte vangactie naar muizen op de Veluwezoom bij Arnhem door medewerkers van de Zoogdierverseniging heeft duidelijk gemaakt dat er dit jaar weinig muizen in het bos aanwezig zijn. In het laatste weekend van maart werden 360 vallen in het bos geplaatst en drie dagen lang iedere ochtend en avond gecontroleerd. In totaal werd slechts 3 keer een muis gevangen; een keer een bosmuis en twee keer dezelfde rosse woelmuis. Vorig jaar werd in een vergelijkbare vangactie ruim 200 keer een muis gevangen. Dat in 2009 de muizenstand in het bos zoveel lager is, heeft te maken met het ontbreken van zaden van eik en beuk afgelopen herfst (belangrijk voedsel voor

muizen). Het ontbreken van muizen zal waarschijnlijk gevolgen hebben voor bossoorten die voor een groot deel afhankelijk zijn van muizen als voedselbron, zoals de boommarter en de bosuil.

Verbod op houden exotische eekhoorns bepleit bij Kamer

De Zoogdierverseniging heeft in een brief aan de Tweede Kamer en aan minister Verburg gepleit voor een verbod op het houden van grijze eekhoorns en Pallas eekhoorns in Nederland. De Zoogdierverseniging wil twee dingen. Ten eerste dat er voortaan gewerkt wordt met een zogenaamde positieflist van de Raad voor Dieraangelegenheden. Dat alleen dieren die daarop staan gehouden mogen worden en alle andere dieren niet. De minister heeft ondertussen al aangegeven dat inderdaad te gaan doen. Ten tweede zouden van die lijst de grijze eekhoorn en de Pallas eekhoorn geschrapt moeten worden. Deze soorten die elders al bewezen hebben de inheemse eekhoorn te kunnen verdringen, zouden helemaal niet als huisdier gehouden mogen worden, wat de Zoogdierverseniging betreft. Als ze niet meer als huisdier verkocht en gehouden mogen worden, kunnen ze ook niet in het wild terechtkomen. Op dit moment is nog niet duidelijk wat de minister met dit advies gaat doen.

Doe mee aan het Egelweekend!

18,19 en 20 september is het Egelweekend in het kader van het Jaar van de egel. Dan zijn er op allerlei plekken egel-activiteiten (zoals open dagen van opvangcentra). Zie voor een overzicht: www.jaarvandeegel.nl. En dan wordt ook de grootste egeltelling ooit gehouden.



Egelmiddag 9 mei. Foto Dennis Wansink

Geef juist dan door wanneer en waar uw laatste egel-ontmoeting was op de campagne-website. Meer informatie over het Egelweekend volgt.

Meer kort nieuws vindt u op onze website www.zoogdierverseniging.nl.

Steun de zoogdieren met uw gift

Zonder kennis is geen effectieve bescherming van zoogdieren mogelijk. Daarom doet de Zoogdierverseniging onderzoek naar alle in Nederland in het wild levende zoogdieren. Zij publiceert daarover, geeft adviezen en lobbyt voor een betere bescherming. Daar gaat veel tijd in zitten. Zoogdieren laten zich niet gemakkelijk zien en beleidsmakers laten zich niet gemakkelijk ompraten. Gelukkig kan de Zoogdierverseniging steunen op een grote schare van actieve leden en vrijwilligers die veldwerk verrichten of opkomen voor de belangen van de zoogdieren. Maar extra hulp is altijd welkom.

Wilt u die extra hulp bieden, dan kan dat ook met een gift. De Zoogdierverseniging is erkend als een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Dat betekent dat de vereniging geen successierecht of schenkingsrecht over erfenissen en schenkingen hoeft te betalen. U, als schenker, heeft ook een voordeel: u kunt uw gift van de inkomsten- of vennootschapsbelasting aftrekken (uiteraard binnen de daarvoor geldende regels). U kunt uw gift overmaken naar giro 203737 ten name van Zoogdierverseniging en onder vermelding van 'schenking'. U kunt ook, op een veilige manier, via onze website doneren.

Naast een eenmalige gift kunt u ook kiezen voor periodieke giften (een vast bedrag per jaar, gedurende vijf jaar) of erfstellingen. Beide moeten in een notariële akte worden vastgelegd. Neem hiervoor contact op met uw notaris of met de Notaristelefoon: 0900-3469393.

Red de eikelmuis met uw donatie!



Foto Dick Klees

De eikelmuis is het zeldzaamste zoogdier van de Rode Lijst van bedreigde diersoorten. Mogelijk zijn er nog maar enkele tientallen in ons land. Hij staat op het punt uit ons land te verdwijnen. De laatste eikelmuisen zitten in het Savelsbos en het Cannerbos. Onderzoek van de Zoogdierverseniging in opdracht van de provincie Limburg en de Gegevensautoriteit Natuur heeft dat aangetoond. Helaas gaat het ook in de rest van Europa slecht met de eikelmuis.

De huidige situatie van de eikelmuis is vergelijkbaar met die van de hamster van vijftien jaar geleden. Het is gelukt om de situatie van de hamster te verbeteren. Met de eikelmuis moet dat ook kunnen.

De Zoogdierverseniging heeft bij de provincie Limburg subsidie aangevraagd voor een onderzoek naar de oorzaken van de achteruitgang van de eikelmuis. Waarom gaat het zo slecht? Als de provincie de subsidieaanvraag goedkeurt, zal zij toch niet alle kosten subsidiëren. Twintig procent van het geld moet uit andere bronnen komen. Staatsbosbeheer en Natuurmonumenten zijn bereid om ieder ook een beperkt bedrag bij te dragen. Maar ook dan we komen nog steeds € 2.000,- te kort.

Daarom doen we een beroep op u – de lezer van dit blad – voor een financiële bijdrage. Red de eikelmuis met uw donatie op giro 203737, ten name van Zoogdierverseniging te Arnhem, onder vermelding van 'Red de eikelmuis'. Elke euro is welkom!

Vergeet niet uw naam en (e-mail)adres bij uw gift te vermelden. Wij kunnen u dan op de hoogte houden van de vorderingen van het onderzoek.

VLAANDEREN

Tweede editie van “ De kortste nacht van het Zoogdier”

Voor het tweede jaar op rij nodigt de Zoogdierenwerkgroep uit de regio Vlaamse Ardennen plus (ZWG VA+) het brede publiek uit om kennis te komen maken met zoogdieronderzoek. Op het erf van Daniel Termont aan de Boembekmolen te Michelbeke (Brakel) leer je meer over zoogdieren in en om de boerderij. Je kan meewandelen op een live trap-transect in het natuurgebied Middenloop van de Zwalm. Vanaf de schemering word je ingewijd in het nachtelijk leven van vleermuizen op een wandeling met de batdetector. Meer info op <http://users.telenet.be/zoogdiervaplus>.

Tientallen vrijwilligers zetten zich in voor behoud eikelmuis

In de verschillende provincies van Vlaanderen wordt actief aan de bescherming van “Zorro” gewerkt. Tientallen vrijwilligers plaatsten eikelmuisnestkasten en

Dissectie Kleine zoogdieren

Onder de vakkundige leiding van medewerkers van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) te Geraardsbergen kregen leden van de ZWG “inzicht” in de inwendige anatomie van de das, het ree en de steenmarter. Een fijn-gesmaakte uitleg over het post-mortem en parasitologisch onderzoek overtuigde de aanwezigen van het nut van wetenschappelijk onderzoek en de verwezelijkingen aan het INBO op zoogdierkundig vlak. Een gedetailleerd verslag en meer foto's kan je zien op <http://users.telenet.be/zoogdiervaplus/Activiteiten/Activiteiten.html#>.

Gedrag grootoorvleermuis gefilmd

Tijdens een inventarisatie in het Natuurreservaat het Burreken liet een grootoorvleermuis zich wel heel graag filmen. Het filmpje is te bekijken via de webstek van de ZWG VA+: <http://users.telenet.be/zoogdiervaplus/Activiteiten/Burreken.html>.



Dissectie bij het INBO



Presentatie van het rapport Eikelmuis.

interviewden de bevolking om de huidige en historische verspreiding van deze slaapmuis in kaart te brengen. Naar aanleiding van de aanplant van een boomgaard en bij de overhandiging van een finaal rapport belofte de deputé van Oost-Vlaanderen in elk geval zijn steun aan de ZWG voor toekomstige projectwerking. Recent werd ook in de provincie West-Vlaanderen een eikelmuisproject gestart. Rapporten kan je inkijken op: www.natuurpunt.be/rapportenstudie. Verdere info over de algemene projectwerking op: www.zoogdierenwerkgroep.be/index.php?id=103

JNM Vlaanderen: jong en actief

Op het jaarlijkse Natuurstudiecongres van de Belgische JNM (Jeugdbond voor Natuur en Milieu) was ook onze Zoogdierenwerkgroep aanwezig. Een hele week werden sessies en excursies georganiseerd over uiteenlopende natuuronderwerpen. En natuurlijk mochten zoogdieren niet ontbreken. Naast de traditionele vleermuizen- en muizenexcursies was er ook een voordracht over zeezoogdieren en een zeehondentocht. Speciaal voor de nieuwe leden was er

een basiscursus. Zo werden in maart weer een reeks enthousiastelingen ingewijd in de wondere wereld van vleermuizen, batdetectors, muizen en triptraps... Wil je graag mee op zoogdierkamp of kennismaken tijdens een Ardennen-weekend voor zoogers: meer info vind je op www.jnm.be of via een mailtje naar zwg@jnm.be

Zeehondentocht van het JNM. Foto JNM.



Agenda & adressen

28 juli - 6 augustus Zomerkamp Serra da Estrela (Portugal)

De Veldwerkgroep van de Zoogdierverseniging houdt haar zomerkamp dit jaar in Portugal. Meer informatie bij Eric Thomassen, veldwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

4 t/m 6 september Veldspitsmuizenweekend

Veldwerkgroep van de Zoogdierverseniging gaat de verspreiding van de veldspitsmuis in Oost-Nederland in kaart brengen. Dit gebeurt met behulp van inlooppvallen. Kosten: 25 Euro. Opgeven bij Paul van Oostveen (paulvanoostveen@hotmail.com)

18,19,20 september 2009 DOE MEE AAN HET EGELWEEKEND met veel activiteiten

en de grootste egeltelling ooit in Nederland gehouden. De Zoogdierverseniging houdt u op de hoogte via de website: www.jaarvandeegel.nl
Speciaal voor het egelweekend komt Hugh Warwick naar Nederland (en Antwerpen). Informatie over zijn lezingen vindt u ook op de website van het Jaar van de Egel.

26 -27 september 2009 Ardennenweekend Natuurpunt ZWG

De Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt organiseert een zoogdierenweekend in de Ardennen.

15 - 29 oktober 2009 Cursus 'Vleermuizen en planologie'

Deze succesrijke cursus van de Zoogdierverseniging is vernieuwd en wordt nu in samenwerking met de Dienst Landelijk Gebied gegeven. Locatie: Arnhem. Aanmelden via cursussen@zoogdierverseniging.nl

16 - 18 oktober 2009 Muizen op de eilanden van het Veerse Meer

De Veldwerkgroep en de Zoogdierwerkgroep Zeeland gaan op zoek naar muizen op de eilandjes in het Veerse Meer. Aanmelden bij Jan Piet Bekker, jpbecker@zeelandnet.nl

28 november 2009 Studiedag Zoogdieronderzoek in Nederland en Vlaanderen

De Zoogdierverseniging en de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt organiseren een symposium over het monitoren van zoogdieren. Locatie: Antwerpen.

Alle cursussen die door de Zoogdierenwerkgroep van Natuurpunt worden georganiseerd, kan je vinden op <http://www.zoogdierenwerkgroep.be/index.php?id=59>

* Opgave voor activiteiten van de Zoogdierverseniging

Opgave voor deelname aan activiteiten van de Zoogdierverseniging en haar werkgroepen is noodzakelijk en kan per telefoon (026-3705318) of per mail (zoogdier@zoogdierverseniging.nl).

Ga voor actuele informatie naar onze websites:

www.zoogdierverseniging.nl

en: www.zoogdierenwerkgroep.be

NEDERLAND

Zoogdierverseniging

Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, Nederland

026-3705318

026-3704038 (fax)

zoogdier@zoogdierverseniging.nl

www.vzz.nl

Veldwerkgroep Nederland

Eric Thomassen, Middelstepracht 28, 2312 TX Leiden, 071-5127761, veldwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Materiaaldepot Veldwerkgroep

Jan Alewijn Dijkhuizen, materiaal@zoogdierverseniging.nl

Vleermuiswerkgroep Nederland

Anne-Jifke Haarsma, p/a Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 023-5472583, vleermuiswerkgroepnederland@zoogdierverseniging.nl
www.vleermuis.net

Werkgroep Zoogdierbescherming

Marijke Drees, Steenhouderskade 80, 9718 DH Groningen, 050-5274525, zoogdierbescherming@zoogdierverseniging.nl

Werkgroep Boomarter Nederland

Ben van den Horn, Celsiusstraat 4, 3817 XG Amersfoort, 033-4625970, boomarterwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Werkgroep Zeezoogdieren

Jan-Willem Broekema, Brikkenwal 20, 2317 GT Leiden, j.w.broekema@inter.nl.net

Werkgroep Kleine marterachtigen

Tim Hofmeester, p/a Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, werkgroep-kleine-marterachtigen@zoogdierverseniging.nl

Beverwerkgroep

Gerrit Kolenbrander, Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318, beverwerkgroep@zoogdierverseniging.nl

Zoogdierwerkgroep Zeeland

Nanning-Jan Honingh, Schoondijkse dijk 35, 4438 AE Driewegen, 0113-403259, nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

Zoogdierwerkgroep Overijssel

Annelies van der Blij, p/a Natuur & Milieu Overijssel, Stationsweg 3, 8011 CZ Zwolle, 038-4250979, blij@natuurmilieu.nl

Redactie wetenschappelijk tijdschrift LUTRA

p/a Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-3705318, lutra@zoogdierverseniging.nl

VLAANDEREN

Natuurpunt

Natuurpunt Studie

Goedele Verbeylen, Coxiestraat 11, 2800 Mechelen, 0476-590392, goedele@zoogdierenwerkgroep.be

Natuurpunt Zoogdierenwerkgroep

Paul Van Daele, Rekkemstraat 144, 9700 Volkegem, 0494-401777, saripaul@skynet.be, www.zoogdierenwerkgroep.be
Naast de overkoepelende Vlaamse Zoogdierenwerkgroep zijn plaatselijk ook heel wat lokale en regionale zoogdieren- en natuurstudiewerkgroepen actief rond zoogdieren. Hun contactgegevens vind je op de website.

Natuurpunt Vleermuizenwerkgroep

Alex Lefevre, Klissenhoek 85, 2290 Vorselaar, 014-516201, vleermuizenalex@yahoo.com, www.natuurpunt.be

JNM Zoogdierenwerkgroep

Daan Dekeukeleire, Polderdreef 37, 9840 De Pinte, 0474-488979, daan@jnm.be, www.jnm.be



Het moment van... Ronald Jansen

In deze rubriek presenteren fotografen hun meest geliefde foto en het bijbehorende verhaal. Uw inzending is welkom. Stuur deze naar redactie.zoogdier@zoogdiervereniging.nl of per post naar de redactie op Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem

Fris groen Dit is een van de eerste foto's, waarbij het mij gelukt is een ree van nabij te fotograferen. Het is een sensationeel gevoel om het ree in de ogen te kunnen kijken en haar gedrag van nabij te zien. De ree heeft nog geen voltooide zomervacht. De donkere kleur overheerst. In de zomer heeft zij een roodbruine vacht. Ik fotografeer vanuit een schuiltentje. De opname is gemaakt nabij landgoed de Vossenbergh in Drenthe op het terrein van een particulier. In het voorjaar eten de reeën het eerste frisse groen op het veld. Bij onraad vluchten ze de bosrand in. Ik heb jarenlang in Arnhem gewoond. In Arnhem en omgeving heb ik mooie opnamen van edelherten gemaakt. Ik moet zeggen, de reeën in Drenthe zien er beter uit dan daar. Dat heeft waarschijnlijk te maken met het voedselaanbod. De omgeving van Arnhem, zoals op de heide op Terlet, is schraal. Drenthe is wat natter en er is meer weide en landbouwgrond in de omgeving, dat vaak naadloos in het bos overgaat. Lekker mals groen!

